

Α Λ Λ Α Ε Π Ι Σ Τ Η Μ Ο Ν Ι Κ Α Α Ρ Θ Ρ Α

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΟΥΣ ΣΤΙΣ ΤΟΠΙΚΕΣ ΑΓΟΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος¹, Λουκία-Μαρία Φρατσεά²

Περίληψη

Ο τρόπος με τον οποίο οι μετανάστες και οι απόγονοί τους μπορούν να αποτελέσουν κομμάτι –προσωρινό ή μόνιμο– των κοινωνιών υποδοχής έχει αναχθεί σε επίκαιρο ζήτημα. Αναπόφευκτη η «ενσωμάτωση» ή η ένταξη των μεταναστών στις σύγχρονες κοινωνίες υποδοχής είναι μια δύσκολη όσο και περίπλοκη διαδικασία, η οποία αφορά τους μετανάστες ως άτομα αλλά και ως κοινότητες/ομάδες. Η σύγχρονη εμπειρία δείχνει ότι συχνά οι μετανάστες εντάσσονται ως ένα βαθμό στις κοινωνίες υποδοχής, καθώς καλύπτουν συγκεκριμένες θέσεις στην αγορά εργασίας ανάλογα με την εθνικότητα και το φύλο τους. Οι περισσότεροι ειδικευμένοι μετανάστες ευνοούνται από τις πολιτικές των ευρωπαϊκών κοινωνιών υποδοχής, ενώ οι ανειδίκευτοι και/ή λιγότερο ειδικευμένοι θεωρούνται ανεπιθύμητοι. Παρόλα αυτά και οι δύο κατηγορίες μεταναστών συνεισφέρουν θετικά στις αγορές εργασίας. Στόχος του παρόντος κειμένου είναι η μελέτη της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας των μεταναστών στις τοπικές αγορές εργασίας, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη την υφιστάμενη οικονομική κρίση. Το κείμενο τελικά καταλήγει σε ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με τις υφιστάμενες δυνατότητες για την κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα των μεταναστών στις τοπικές αγορές εργασίας.

The social and occupational mobility of migrants under the spectrum of their integration into the local labor market

Apostolos G. Papadopoulos, Loukia-Maria Fratsea

Abstract

Questioning how immigrants and their descendants can constitute a temporary or permanent labour power in receiving societies lies at the heart of contemporary migration debate. Immigrant integration and/or incorporation constitutes a complex process implicating them both as individuals and as communities or groups. Recent immigration experience shows that there are different labor market integration rates depending on immigrants' nationality and gender. This paper aims at investigating the social and occupational mobility of immigrants in the Greek local labour markets and, taking into consideration the recent economic crisis the concluding section, draws some closing remarks on the prospects for the social and occupational mobility of immigrants in the Greek receiving society.

¹ Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο apospapa@hua.gr.

² Υπονηφία Διδάκτορας, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, fratsea@hua.gr.

Εισαγωγή

Η μετανάστευση βρίσκεται στην κορυφή των προτεραιοτήτων για το σχεδιασμό πολιτικών, καθώς συνδέεται με τις κοινωνικοοικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές μεταβολές που έχουν δρομολογηθεί πλέον σε παγκόσμιο επίπεδο. Εξαιτίας της σημαντικής μεγέθυνσης της κλίμακας, της εμβέλειας αλλά και της πολυπλοκότητας αυτού του φαινομένου, τα κράτη αλλά και οι εμπλεκόμενοι φορείς συνειδητοποιούν όλο και περισσότερο τις ευκαιρίες και τις προκλήσεις που προσφέρει η διεθνής μετανάστευση τόσο για τις χώρες προέλευσης όσο και τις χώρες υποδοχής μεταναστών.

Ακόμα και σε εποχές κρίσης, η μετανάστευση αποτελεί σημαντική ευκαιρία για τις χώρες υποδοχής, καθώς οι μετανάστες μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στην οικονομική ανάπτυξη προσαρμοζόμενοι με μεγαλύτερη ευχέρεια στις νέες συνθήκες που δημιουργεί η οικονομική ύφεση. Αυτό δικαιολογείται από το γεγονός ότι οι μετανάστες παρέχουν ευέλικτη εργασία η οποία είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για τις χώρες υποδοχής σε περιόδους οικονομικής κατάρρευσης. Επιπρόσθετα, η τρέχουσα περίοδος κρίσης προσφέρει ευκαιρίες για την ανασκόπηση των εθνικών και ευρωπαϊκών πολιτικών για τη μετανάστευση καθώς και για την καλύτερη διαχείριση της εργασίας των μεταναστών (Agramunt 2010: 13).

Η Παγκόσμια Επιτροπή για τη Διεθνή Μετανάστευση στη γνωστή έκθεσή της επισημαίνει ότι η διεθνής κοινότητα απέτυχε στο παρελθόν να εκμεταλλευτεί τις ευκαιρίες και να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις προκλήσεις που συνδέονται με τη διεθνή μετανάστευση (GCIM 2005). Έτσι, η Επιτροπή θεωρεί ότι χρειάζεται μια νέα προσέγγιση για να διορθωθεί αυτή η κατάσταση επικεντρώνοντας σε τρία ζητήματα τα οποία θεωρεί ιδιαίτερα σημαντικά: τις ικανότητες, τη συνοχή και τη συνεργασία. Όσον αφορά τις ικανότητες επισημαίνεται ότι τόσο τα κράτη όσο και οι εμπλεκόμενοι φορείς αδυνατούν να σχεδιάσουν και να υλοποιήσουν αποτελεσματικές μεταναστευτικές πολιτικές. Αυτό οφείλεται όχι μόνο στην έλλειψη επαρκούς και έγκαιρης πληροφόρησης για τις πτυχές του φαινομένου της μετανάστευσης, αλλά και στην αδυναμία αξιοποίησης της διαθέσιμης εμπειρίας και τεχνογνωσίας. Η συνοχή των μεταναστευτικών πολιτικών είναι ένα μείζον ζήτημα που συνδέεται με την έλλειψη συντονισμού των διαφορετικών εμπλεκόμενων φορέων, τις διαφορετικές προτεραιότητες που προβάλλουν οι διαφορετικές θεματικές πολιτικές στο πεδίο της

μετανάστευσης και η έλλειψη πολιτικής βούλησης. Τέλος, δεν φαίνεται να υπάρχει ουσιαστική συνεργασία μεταξύ των διεθνών οργανισμών σχετικά με τις προτεραιότητες της μεταναστευτικής πολιτικής (βλ., για παράδειγμα, την αξιολόγηση του Προγράμματος της Χάγης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2009).

Βέβαια δεν μπορεί κανείς να αγνοήσει ότι η μετανάστευση είναι ένα ζήτημα που αντιμετωπίζεται με διαφορετικό τρόπο από τα κράτη, τις αγορές εργασίας και τους λοιπούς εμπλεκόμενους φορείς. Τα κράτη είναι συχνά εγκλωβισμένα στην εγχώρια πολιτική κατάσταση, ενώ παράλληλα τα μέσα μαζικής ενημέρωσης επηρεάζουν την κοινή γνώμη σχετικά με μεταναστευτικά ζητήματα εστιάζοντας στις περισσότερες εντυπωσιακές και αρνητικές διαστάσεις του ζητήματος (Hollifield 2004, Moraes 2003). Οι αγορές εργασίας και οι επιχειρήσεις έχουν τις δικές τους επιδιώξεις σχετικά με τη δυνατότητα εξεύρεσης ειδικευμένου ή ανειδίκευτου μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Βέβαια, η συζήτηση για τη μετανάστευση είναι ένα πολιτικά επίκαιρο ζήτημα –και ιδιαίτερα στην παρούσα εποχή της οικονομικής ύφεσης– αλλά συχνά επικρατεί μια πόλωση σε εθνικό, υπερεθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, ανάλογα με τις επιμέρους προτεραιότητες και τις πολιτικές ατζέντες των διαφορετικών εμπλεκόμενων φορέων.

Σε αυτό το πλαίσιο, η προσφορά και η ζήτηση μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού αποτελούν κεντρικά ζητήματα που απασχολούν και θα συνεχίσουν να απασχολούν τα κράτη και τους εμπλεκόμενους φορείς τα επόμενα χρόνια. Η εξισορρόπηση προσφοράς και ζήτησης μεταναστευτικού δυναμικού αποτελεί το ζητούμενο κυρίως από την πλευρά των χωρών υποδοχής, οι οποίες έχουν προχωρήσει σε όλο και πιο περιοριστικές μεταναστευτικές πολιτικές κατά τις τελευταίες δεκαετίες (Τριανταφυλλίδου και Μαρούκης 2010, Παπαδόπουλος 2010).

Κατά τις επόμενες δεκαετίες, σχεδόν όλα τα ευρωπαϊκά κράτη θα αντιμετωπίσουν όλο και εντονότερα το φάσμα της πληθυσμιακής γήρανσης και της ραγδαίας μείωσης του εργατικού δυναμικού τους. Σύμφωνα με εκτιμήσεις το μέγεθος του γηγενούς εργατικού δυναμικού στην Ε.Ε. των 25 κρατών-μελών θα μειωθεί κατά 16 εκατομμύρια ως το 2025 και κατά 44 εκατομμύρια ως το 2050 (Dayton-Johnson κ.ά. 2007: 16). Με αυτό το δεδομένο και σε συνδυασμό με τη συνεχιζόμενη αύξηση του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού στις γειτονικές χώρες (π.χ. Αφρική, Ασία), παρουσιάζεται η ανάγκη πρόβλεψης ενός συστήματος για την κινητικότητα της ερ-

γασίας προκειμένου να ωφεληθούν τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. Η πρόσφατη έκθεση του ΟΟΣΑ υποστηρίζει την άποψη ότι η ένταξη των μεταναστών στην αγορά εργασίας αποτελεί τον συνδετικό κρίκο των συμφερόντων τριών βασικών συλλογικών δρώντων υποκειμένων στο μεταναστευτικό σύστημα: των κοινωνιών αποστολής, των κοινωνιών υποδοχής και των ίδιων των μεταναστών (Dayton-Johnson κ.ά. 2007).

Η πρόωθηση της κυκλικής μετανάστευσης μέσα από την εγκαθίδρυση ενός συστήματος κινητικότητας της εργασίας αποτελεί έναν ξεκάθαρα διατυπωμένο στόχο της Ε.Ε., γεγονός που αφορά ουσιαστικά την ενθάρρυνση της προσωρινής παραμονής των υπηκόων τρίτων χωρών στις χώρες της Ε.Ε. προκειμένου να αποφευχθεί η μόνιμη εγκατάστασή τους σε αυτές. Ειδικότερα, η κυκλική μετανάστευση θεωρείται ότι μπορεί να αποτελέσει την καλύτερη λύση και για τις τρεις πλευρές, δηλαδή τις κοινωνίες υποδοχής, τις κοινωνίες αποστολής αλλά και τους ίδιους του μετανάστες (CEC 2005). Πιο συγκεκριμένα, ως κυκλική μετανάστευση ορίζεται εκείνη «η μορφή μετανάστευσης η οποία γίνεται αντικείμενο διαχείρισης με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτρέπει ένα βαθμό νόμιμης κινητικότητας μεταξύ δύο χωρών» (CEC 2007: 8).

Η διευκόλυνση της επιστροφής των μεταναστών και της κυκλικότητάς τους εξυπηρετεί, ιδιαίτερα στην περίπτωση των εποχικά εργαζόμενων μεταναστών, ενώ προσφέρει την απαραίτητη ευελιξία την οποία έχουν ανάγκη κυρίως οι περιφερειακές αγορές εργασίας (Vertovec 2007). Υπογραμμίζεται ότι η κυκλική μετανάστευση θεωρείται ως μια λύση για την αντιμετώπιση των ζητημάτων έλλειψης εργατικού δυναμικού στις αναπτυγμένες χώρες, ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει την αντιμετώπιση των κοινωνικών και πολιτισμικών προβλημάτων που συνδέονται με τη μόνιμη μετανάστευση προς αυτές. Παράλληλα, προσφέρει στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες τη δυνατότητα αποφυγής των πιέσεων λόγω του αυξημένου αριθμού του εργατικού δυναμικού που συσσωρεύεται σε αυτές, καθώς επίσης αποτελεί μια εναλλακτική λύση απέναντι στη μαζική μη-νόμιμη μετανάστευση από τις λιγότερο στις περισσότερες αναπτυγμένες χώρες (Fargues 2008).

Η απασχόληση των μεταναστών ή, αλλιώς, η ένταξή τους στην αγορά εργασίας αποτελεί μια σημαντική προϋπόθεση για την κοινωνική τους ενσωμάτωση στις κοινωνίες υποδοχής. Βέβαια δεν μπορεί να αγνοήσει κανείς το γεγονός ότι η κάλυψη θέσεων στην αγορά εργασίας

συνδέεται με τη γνώση της γλώσσας της κοινωνίας υποδοχής, την εκπαίδευση, την κατάρτιση και την απόκτηση εξειδίκευσης από την πλευρά των μεταναστών. Σύμφωνα με πρόσφατες εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής καθώς και άλλων οργανισμών, η κυκλική μετανάστευση μπορεί να αποσοβήσει για τις χώρες προέλευσης τα προβλήματα που απορρέουν από την απώλεια εξειδικευμένου δυναμικού και την αξιοποίηση του από τις χώρες υποδοχής χωρίς ωστόσο οι τελευταίες να έχουν καταβάλει στο κόστος συντήρησης και εκπαίδευσής του (Newland 2009). Επισημαίνεται ότι το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο αναφέρει ρητά ότι χρειάζεται «να ληφθεί μέριμνα, ενθαρρύνοντας την προσωρινή ή κυκλική μετανάστευση ώστε οι πολιτικές αυτές να μην ευνοούν τη διαρροή εγκεφάλων» (Υπουργείο Εσωτερικών 2008: 15).

Εντούτοις, υπογραμμίζεται ότι η ένταξη των μεταναστών στην αγορά εργασίας δεν είναι μια στιγμιαία πράξη, αλλά συνιστά μια συνεχιζόμενη διαδικασία η οποία χρήζει μελέτης, καθώς αποτελεί μια σημαντική προϋπόθεση για την ένταξη των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής.

Παράλληλα, η υποδοχή των μεταναστών από τις Ευρωπαϊκές χώρες δεν είναι η ίδια για όλες τις κατηγορίες μεταναστών. Είναι σαφές από τα κείμενα πολιτικής ότι οι περισσότερο ειδικευμένοι μετανάστες ευνοούνται από τις πολιτικές των Ευρωπαϊκών κοινωνιών υποδοχής, ενώ οι ανειδίκευτοι και οι λιγότερο ειδικευμένοι θεωρούνται ανεπιθύμητοι. Έτσι, παρότι και οι δύο κατηγορίες μεταναστών συνεισφέρουν θετικά στις αγορές εργασίας των χωρών υποδοχής, η στάση των τελευταίων δεν είναι ενιαία απέναντι στους μετανάστες. Συνεπώς επισημαίνεται ότι έχει αναπτυχθεί σταδιακά ένα μοντέλο διακυβέρνησης της μετανάστευσης που στηρίζεται στον οικονομικό υπολογισμό (κόστος/όφελος) μιας διαβαθμισμένης εισόδου, καθώς επίσης των δικαιωμάτων και των ευκαιριών που συνδέονται με χρησιμοθηρικές προσεγγίσεις. Πιο συγκεκριμένα, προωθείται η κατηγοριοποίηση, η διαφοροποίηση, η επιλογή και η στρωμάτωση των μεταναστών σε διάφορες ομάδες ανάλογα με τις ανάγκες κάθε κράτους μέλους. Τα κράτη-μέλη του βορρά ενδιαφέρονται περισσότερο για τους ειδικευμένους μετανάστες, ενώ τα κράτη-μέλη του νότου έχουν ανάγκη λιγότερο ειδικευμένου εργατικού δυναμικού. Και στις δύο περιπτώσεις, όμως, τα κράτη-μέλη επιχειρούν να εισάγουν εργασία και όχι άτομα (Kofman 2007).

Η έντονη διαφοροποίηση της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής ανάλογα με το ποιες κατηγορίες μεταναστών θεωρούνται –από τις αναπτυγμένες κοινωνίες υποδοχής– «επιθυμητές» και ποιες «ανεπιθύμητες» οδηγεί σε μια διαστρέβλωση του μεταναστευτικού φαινομένου, το οποίο επιδέχεται πολλαπλές τυπολογήσεις και ερμηνείες που συχνά οδηγούν σε αυθαιρεσίες ή/και απλουστεύσεις.

Η τμηματοποίηση της αγοράς εργασίας και ο ρόλος των μη-νόμιμων μεταναστών

Στην παρούσα περίοδο της οικονομικής ύφεσης επανέρχεται το ζήτημα της σημασίας της απασχόλησης των μεταναστών στις αγορές εργασίας. Ειδικότερα, διατυπώνεται ένας σημαντικός προβληματισμός σχετικά με τη σκοπιμότητα της απασχόλησης μεταναστών ιδιαίτερα όταν η οικονομία των χωρών υποδοχής βρίσκεται σε οικονομική κρίση, μειώνονται οι ευκαιρίες απασχόλησης και ταυτόχρονα αυξάνεται σημαντικά η ανεργία. Τότε ακριβώς είναι που αναβιώνουν οι –εθνικιστικές ή/και συντηρητικές– απόψεις που υποστηρίζουν ότι οι μετανάστες αφαιρούν θέσεις εργασίας από το γηγενές εργατικό δυναμικό ή/και ωθούν στη μείωση των μισθών (Somerville and Sumption 2009: 3).

Ποιές είναι όμως οι πραγματικές επιπτώσεις από την απασχόληση των μεταναστών στην αγορά εργασίας των γηγενών; Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει προβληματισμός ως προς το αν η απασχόληση των μεταναστών δρα συμπληρωματικά ή ανταγωνιστικά της απασχόλησης των γηγενών. Οι δύο αυτές θέσεις αντιμετωπίζονται ως διστάμενες προσεγγίσεις που αφορούν την ένταξη των μεταναστών στην αγορά εργασίας των χωρών υποδοχής.

Συχνά σημειώνεται σύγχυση σχετικά με το αν η παρουσία των μεταναστών συνοδεύεται από σημαντικό όφελος για τις χώρες υποδοχής και υπό ποιούς όρους. Σε περιόδους οικονομικής μεγέθυνσης η εργασία των μεταναστών είναι ουσιώδης για την αύξηση του παραγόμενου προϊόντος που είναι διαθέσιμο στους γηγενείς. Από την άλλη μεριά όμως, η εργασία των μεταναστών συνεπάγεται μια αναδιανομή εισοδήματος, η οποία επιβαρύνει τους γηγενείς στο βαθμό που τους ανταγωνίζονται οι μετανάστες εργάτες (Boijas 2006).

Πρόσφατη μελέτη για την αγορά εργασίας στο Ηνωμένο Βασίλειο και για την Ευρώπη γενικότερα υπογραμμίζει ότι δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι παρατηρείται μείωση μισθών των γηγενών στην αγορά εργα-

σίας ενώ παράλληλα αυξάνεται η ανεργία τους (Somerville and Sumption 2009: 6). Οι επιπτώσεις της απασχόλησης των μεταναστών είναι πολύ μικρότερες από ό,τι θα περίμενε κανείς, εξαιτίας του γεγονότος ότι οι μετανάστες –ως επί το πλείστον– δεν είναι ανταγωνιστικοί σε αρκετά επαγγέλματα και ως εκ τούτου δεν αντικαθιστούν γηγενείς. Οι εργοδότες αναζητούν χαμηλής εξειδίκευσης μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό, ενώ παράλληλα οι μετανάστες συνεισφέρουν στην αύξηση της ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες, δίνοντας ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη των χωρών υποδοχής (Somerville και Sumption 2009).

Μια σημαντική διάσταση της μετανάστευσης στην Ευρώπη σήμερα είναι το μεγάλο ποσοστό μη-νόμιμων μεταναστών, οι οποίοι δεν διαθέτουν τα απαραίτητα νόμιμα έγγραφα παραμονής ή/και εργασίας στις χώρες υποδοχής. Η εισροή μη-νόμιμων μεταναστών έχει τροφοδοτήσει τις χώρες υποδοχής με φθηνή άτυπη εργασία, ενώ αντίστοιχα η απασχόληση νόμιμων μεταναστών αποτελεί μέρος μόνο της συνολικής απασχόλησης των μεταναστών (Baldwin-Edwards 2008: 1456). Όπως και στις ΗΠΑ έτσι και στην Ευρώπη, η εφαρμογή της νέας περιοριστικής μεταναστευτικής πολιτικής έχει συνοδευτεί από μεγέθυνση των ροών μη-νόμιμων μεταναστών. Όσον αφορά την Ευρώπη, εκτιμάται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ότι περίπου 5 με 10 εκατομμύρια μετανάστες εργάζονται και διαμένουν σε χώρες της Ε.Ε. χωρίς να διαθέτουν τα απαραίτητα νόμιμα έγγραφα (Dayton-Johnson κ.ά. 2007: 17). Αυτό το μέγεθος στηρίζεται σε συγκλίνουσες εκτιμήσεις διαφόρων συγγραφέων ότι η ροή μη-νόμιμων μεταναστών ανέρχεται σε 400.000 με 600.000 διελεύσεις κατ' έτος, από τις οποίες η μεγάλη πλειοψηφία παρατηρείται στα ανατολικά σύνορα της Ευρώπης, ενώ ένα αυξανόμενο ποσοστό των διελεύσεων συντονίζεται και επιχειρείται από επαγγελματικά δίκτυα λαθρομετανάστευσης (Jandl 2007: 292).

Αυτή η σημαντική εισροή μη-νόμιμων μεταναστών –η παρουσία των οποίων εγείρει τα αντανακλαστικά του γηγενούς πληθυσμού– τροφοδοτεί τη δευτερογενή αγορά εργασίας και ιδιαίτερα τον άτυπο τομέα της οικονομίας (Pioe 1979, Pugliese 1995, Reyneri 2004). Το φαινόμενο της μη-νόμιμης μετανάστευσης που είναι κυρίως αποτέλεσμα των περιοριστικών μεταναστευτικών πολιτικών –ενώ επιτείνεται σε περιόδους κρίσης– δεν είναι το συγκυριακό αποτέλεσμα μιας άστοχης μεταναστευτικής πολιτικής, αλλά συνιστά ένα διαρθρωτικό χαρακτηριστικό της μετανάστευσης γενικότερα στην Ευ-

ρόπη και ειδικότερα στη Νότια Ευρώπη (Baldwin-Edwards 2008: 1457). Έτσι, λοιπόν, η μη νόμιμη μετανάστευση αποτελεί μια σχετικά πρόσφατη κατασκευή της μεταναστευτικής πολιτικής αλλά ταυτόχρονα δικαιολογεί και τα περιοριστικά μέτρα για τον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών (Düvell 2008).

Σύμφωνα με πρόσφατο κείμενο εργασίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η απασχόληση μεταναστών που δεν διαθέτουν τα απαραίτητα νόμιμα έγγραφα αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα έλξης (pull) των μεταναστών στις χώρες υποδοχής. Πιο συγκεκριμένα, «τα κράτη μέλη δημιουργούν παράγοντες έλξης για τους μετανάστες με την ανοχή της μη-νόμιμης εργασίας των υπηκόων τρίτων χωρών. Η δυνατότητα εξεύρεσης εργασίας ενώ κάποιος βρίσκεται παράνομα στην Ε.Ε. αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα έλξης, καθώς ο κίνδυνος από την αποκάλυψη αυτού του γεγονότος από τις υπεύθυνες αρχές παραμένει μικρός τόσο για τον εργοδότη όσο και για τον εργαζόμενο. Επιπλέον, η απασχόληση μη-νόμιμων μεταναστών, ιδιαίτερα στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις και σε εποχικές εργασίες, υποσκιάζει έντονα την αξιοπιστία των δικτύων νόμιμης μετανάστευσης και μειώνει τα φορολογικά έσοδα των κρατών μελών. Αυτό μπορεί επίσης να οδηγήσει σε σημαντική εκμετάλλευση ή ακόμα και σε συνθήκες σκλαβιάς, φαινόμενα για τα οποία δεν μπορεί να υπάρξει ανοχή από την Ευρωπαϊκή Ένωση» (CEC 2006: 8).

Ήδη από τη δεκαετία του 1990 ήταν φανερό ότι τα ολοένα διευρυνόμενα ρεύματα των μη-νόμιμων μεταναστών προσέφεραν μια λύση στην ανάγκη για εργατικό δυναμικό από την πλευρά των νέων χωρών υποδοχής μεταναστών κυρίως στη Νότια Ευρώπη, αλλά και κατ' επέκταση στην υπόλοιπη Ευρώπη. Ειδικότερα, παρουσιάστηκαν διογκούμενες ανάγκες για εργατικό δυναμικό χαμηλής εξειδίκευσης που θα τροφοδοτούσε χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας. Η ύπαρξη αυτών των αναγκών αποτελεί παράγοντα έλξης για τα μεταναστευτικά ρεύματα, τα οποία προσανατολίζονται σε τομείς και εργασίες που δεν είναι σταθερές, καθώς οι μετανάστες είναι συνήθως διατεθειμένοι να δεχθούν χαμηλές αμοιβές και άσχημες συνθήκες εργασίας. Όμως πέρα από την «ευελιξία» της απασχόλησης παρατηρείται και σημαντική γεωγραφική κινητικότητα, εξαιτίας της εποχικότητας, της προσωρινότητας και της περιοδικότητας των εργασιών που είναι αναγκασμένοι να κάνουν οι μετανάστες προκειμένου να ενταχθούν στις (δευτερεύουσες) αγορές εργασίας των χωρών υποδοχής (Pugliese 1995, Mingione 1995).

Σε αυτό το πλαίσιο, η θεωρία της τμηματοποίησης στην αγορά εργασίας υποστηρίζει ότι οι μεταναστευτικές ροές εξαρτώνται από τη σταθερή ζήτηση μεταναστευτικού δυναμικού και ότι το τελευταίο είναι εγγενές συστατικό της οικονομικής δομής των αναπτυσσόμενων χωρών (Reich κ.ά. 1973, Piore 1979, Massey κ.ά. 1993, Gordon 1995, Jennissen 2007). Η εργασία των μεταναστών είναι προϋπόθεση για τη συνεχιζόμενη ανάπτυξη του καπιταλισμού, ακόμη και στη μεταφορντιστική εποχή, καθώς επιτρέπει την επέκταση των τμηματοποιημένων αγορών εργασίας. Ειδικότερα, η συνεχιζόμενη ζήτηση για απασχόληση μεταναστών αφορά τις ακόλουθες παραμέτρους: 1) επιχειρείται η κάλυψη γενικότερων ελλειμμάτων σε εργατικό δυναμικό, 2) επιδιώκεται η ικανοποίηση των αναγκών για κάλυψη των χαμηλότερων θέσεων στην κοινωνική ιεραρχία, και 3) επιδιώκεται η κάλυψη των απαιτήσεων στον δευτερογενή τομέα της δυαδικής αγοράς εργασίας (Piore 1979: 27-43).

Επισημαίνεται ωστόσο ότι η διάκριση της αγοράς εργασίας σε κύρια και δευτερεύουσα δύναται να περιλαμβάνει τμηματικές αγορές εργασίας που διαφοροποιούνται εδαφικά κατά οικονομικό τομέα, τύπο εργασίας και φύλο.

Η τμηματοποίηση της αγοράς εργασίας είναι μια ιστορική διαδικασία στην οποία επιδρούν πολιτικοί και οικονομικοί παράγοντες οι οποίοι επιμερίζουν την ευρύτερη αγορά εργασίας σε χωριστές τμηματικές αγορές, που διαφοροποιούνται ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας, αλλά και συγκεκριμένους κανόνες συμπεριφοράς. Οι τμηματικές αγορές τέμνουν της επαγγελματική ιεράρχηση οριζόντια αλλά και κάθετα, ενώ μπορεί κανείς να ξεχωρίσει τέσσερις τουλάχιστον διαστάσεις της τμηματοποίησης: 1) Τη διάκριση μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς αγοράς, όπου η πρώτη αφορά σταθερές εργασίες, σχετικά υψηλούς μισθούς και επαγγελματική ιεραρχία, ενώ η δεύτερη αφορά ευέλικτες εργασίες, χαμηλούς μισθούς και μικρή διαφοροποίηση των επαγγελμάτων. 2) Τη διάκριση στην πρωτογενή αγορά εργασίας ανάμεσα σε «εξαρτημένη» και «ανεξάρτητη» εργασία, γεγονός που αφορά τη διαφοροποίηση των προσδοκιών και της σταδιοδρομίας ανάλογα με την εξειδίκευση και προσόντα των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτή την αγορά. 3) Την τμηματοποίηση ανάλογα με τις εθνικότητες οι οποίες «κατευθύνονται» σε συγκεκριμένα επαγγέλματα και ακολουθούν διαφορετικούς άξονες γεωγραφικής συγκέντρωσης. 4) Την τμηματοποίηση ανάλογα με το φύλο³ όπου υπάρχουν επαγ-

γέλυμα στα οποία εξειδικεύονται οι γυναίκες και σε άλλα οι άνδρες και όπου ο ρόλος της οικογένειας και της εκπαίδευσης είναι σημαντικός (Reich κ.ά. 1973).

Όσον αφορά τη θέση των μεταναστών σε μια τμηματοποιημένη αγορά εργασίας, θα λέγαμε ότι ο ανταγωνισμός με τους γηγενείς είναι αρκετά περιορισμένος, καθώς το ντόπιο εργατικό δυναμικό είναι απρόθυμο να εκτελέσει εργασίες που κάποτε καλύπτονταν μόνο εν μέρει, όσον αφορά τη ζήτηση, σε τομείς όπως η γεωργία, οι κατασκευές, ο τουρισμός και οι χαμηλού βαθμού προσωπικές και οικιακές υπηρεσίες. Οι διαφορές μισθών ανάμεσα στους γηγενείς και τους μετανάστες, ιδιαίτερα όταν οι τελευταίοι είναι μη νόμιμοι, παγιώνουν τα όρια μεταξύ των διαφορετικών τμημάτων της εργασίας (King και Zontini 2000: 42).

Από το τέλος της δεκαετίας του 1980 είχε γίνει φανερό ότι τα συνεχώς διευρυνόμενα ρεύματα των μη νόμιμων μεταναστών ήρθαν να καλύψουν την ανάγκη σε εργατικό δυναμικό των νέων χωρών υποδοχής μεταναστών, κυρίως στη Νότια Ευρώπη (Hoggart και Mendoza 1999, Baldwin-Edwards 2004, Kasimis και Papadopoulos 2005). Έχουν πραγματοποιηθεί μελέτες στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, οι οποίες καταδεικνύουν την έκταση της τμηματοποίησης της αγοράς εργασίας σε αυτές και την ανάληψη από τους μετανάστες εργασιών με μειωμένο κύρος, χαμηλές αμοιβές και μικρή εξειδίκευση (Arango κ.ά. 2009: 24). Παράλληλα, επισημαίνεται ότι οι συγκρούσεις μεταξύ των μεταναστών και του γηγενούς πληθυσμού, ιδιαίτερα πριν την οικονομική κρίση, σπάνια αφορούσαν προβλήματα στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, σιγά σιγά άρχισε να επεκτείνεται, με κάποια χρονική καθυστέρηση, και στην υπόλοιπη Ευρώπη η απασχόληση μη νόμιμων μεταναστών σε τομείς της οικονομίας στους οποίους αυτοί εξαναγκάζονται να συνεισφέρουν τα μέγιστα (Jentch 2007, Rogaly 2008, Baldwin-Edwards 2008).

Επιπρόσθετα, οι μετανάστες δεν είναι ισοδύναμα διασπαρμένοι στην οικονομική δομή της κάθε χώρας αλλά τείνουν να συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένους κλάδους και συγκεκριμένα επαγγέλματα. Με άλλα λόγια, οι μετανάστες τείνουν να ειδικεύονται σε επαγγέλματα που διαφοροποιούνται σημαντικά από αυτά που επιλέγει να ασκήσει ο γηγενής πληθυσμός των χωρών υποδοχής. Το κοινό που έχουν οι εργασίες που αναλαμβάνουν οι μετανάστες είναι ότι αυτές είναι ως επί το πλείστον ανειδίκευτες, συχνά χαμηλά αμειβόμενες, αλλά σχεδόν πάντοτε χαμηλού κοινωνικού κύρους (Hoggart και

Mendoza 1999, King 2000, Bauder 2001, Solé 2004, Reyneri 2004, Kasimis and Papadopoulos 2005). Σε πολλές περιπτώσεις οι εργασίες αυτές γίνονται κάτω από δυσμενείς συνθήκες εργασίας, είναι επισφαλείς και σπάνια προσφέρουν δυνατότητες κοινωνικής ανόδου ή βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης. Επιπρόσθετα, αυτές εκτελούνται σε μη-αποδεκτά εργασιακά περιβάλλοντα από τους γηγενείς, ενώ παράλληλα οι εργασιακές σχέσεις των εργατών με τους επιστάτες ή/και τους εργοδότες είναι προσωπικές και ιεραρχικές. Βέβαια αυτές ακριβώς τις εργασίες είναι που αποφεύγει το γηγενές εργατικό δυναμικό, το οποίο προσβλέπει στη δυνατότητα ανόδου – λόγω εξειδίκευσης, δεξιοτήτων και εκπαίδευσης– στην κοινωνική ιεραρχία και την επαγγελματική κλίμακα (Pioe 1979).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, η επαγγελματική ιεράρχηση είναι κρίσιμη για την κινητοποίηση και την ένταξη του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας. Αρχικά οι μετανάστες όταν προέρχονται από άλλες κοινωνικές δομές όπου οι μισθοί είναι χαμηλότεροι και δεν έχουν ιδιαίτερες απαιτήσεις, είναι διατεθειμένοι να αποδεχτούν χαμηλού κύρους, βαριές, δύσκολες και επισφαλείς εργασίες (Pioe 1986). Μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις, οι εργασίες αυτές δεν είναι απλώς αποδεκτές αλλά ελκυστικές, καθώς οι μετανάστες δεν επιδιώκουν κατ' ανάγκη την ένταξη στις κοινωνίες υποδοχής.

Στο βαθμό λοιπόν που οι μετανάστες αποδέχονται εργασίες που ανήκουν στο χαμηλότερο σκαλοπάτι της κοινωνικής ιεραρχίας, επιτελούν σημαντικές λειτουργίες στις κοινωνίες υποδοχής, καθώς κάνουν επαγγέλματα που είναι αναγκαία για τις κοινωνίες αυτές και τα οποία κανείς άλλος δεν είναι διατεθειμένος να κάνει. Έτσι, οι εργοδότες αναζητούν εργατικό δυναμικό που είναι διαθέσιμο να εκτελέσει εργασίες ως το μόνο μέσο για προσπορισμό εισοδήματος και για το οποίο δεν προκύπτει ζήτημα κοινωνικής θέσης ή κύρους στις κοινωνίες υποδοχής (Massey κ.ά. 1993: 441-442). Στην αρχή της μεταναστευτικής διαδικασίας οι μετανάστες πληρούν αυτές τις προϋποθέσεις και άρα λειτουργούν συμπληρωματικά με το γηγενή πληθυσμό στην αγορά εργασίας.

Όταν οι μετανάστες αποκτούν μια πιο μόνιμη και σταθερή παρουσία στις αγορές εργασίας, φέρνουν τις οικογένειές τους στις χώρες υποδοχής και αντιμετωπίζουν τις τελευταίες ως τόπο εγκατάστασής τους, εμφανίζονται να υιοθετούν τα πρότυπα του γηγενούς εργατικού δυναμικού σχετικά με τις προσδοκίες κοινωνικής ανέλιξης,

επαγγελματικής κινητικότητας και αναζήτησης μιας κοινωνικής θέσης (ή κοινωνικού γοήτρου που απορρέει από την εργασία) για τους ίδιους και την οικογένειά τους (Pioire 1986: 25).

Εδώ λοιπόν γίνεται φανερό ότι η μελέτη της εκκίνησης της μεταναστευτικής διαδικασίας δεν επαρκεί για να μελετηθούν οι πτυχές της εξέλιξης του μεταναστευτικού φαινομένου το οποίο εκτυλίσσεται συνεχώς κάτω από νέες συνθήκες, και εμπεριέχει διαφορετικά μεταναστευτικά ρεύματα και αναπόφευκτα διαφορετικές πρακτικές και στρατηγικές των μεταναστευτικών ομάδων, οι οποίες επιδιώκουν, η καθεμία για λογαριασμό της, την κοινωνική ένταξη/ενσωμάτωσή τους στις κοινωνίες υποδοχής.

Η μελέτη της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας είναι αρκετά χρήσιμη, καθώς συνιστά έναν βασικό άξονα που επιτρέπει να αξιολογηθούν οι ευκαιρίες που διατίθενται σε κάθε κοινωνία για τη μεταβολή της κοινωνικής θέσης των ατόμων σε συλλογικό επίπεδο. Συνεπώς, η εξέταση των ευκαιριών που απολαμβάνουν οι μετανάστες για κοινωνική κινητικότητα καταδεικνύει το βαθμό της κοινωνικής τους ένταξης στις κοινωνίες υποδοχής, αλλά παράλληλα βοηθά στην επισήμανση των εμποδίων που υφίστανται στη διαδικασία της κοινωνικής τους ενσωμάτωσης.

Επισημαίνεται ότι καθώς η μελέτη της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας δεν είναι μονοδιάστατη στο χώρο και το χρόνο, σύμφωνα με βάση τη σχετική βιβλιογραφία (βλ., ενδεικτικά, Lipset και Bendix 1959, Savage 1998, Favel και Recchi 2010), αυτή αφορά τέσσερα τουλάχιστον επίπεδα:

- Τη μελέτη της σχέσης ανάμεσα στην είσοδο ενός ατόμου στην αγορά εργασίας και της θέσης που έχει κατακτήσει μετά από κάποιο χρονικό διάστημα στην εργασία του.

- Τη διερεύνηση των μέσων που χρησιμοποιούν τα άτομα προκειμένου να επιτύχουν κοινωνική/επαγγελματική κινητικότητα (π.χ. εκπαίδευση, δεξιότητες, γλώσσα, επιδιώξεις, προσδοκίες).

- Τη διαδικασία της κοινωνικής κινητικότητας που ακολουθούν τα άτομα.

- Την εξέταση των επιπτώσεων της κοινωνικής κινητικότητας που έχουν επιτύχει τα άτομα σε μια κοινωνία.

Η διερεύνηση της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας των μεταναστευτικών πληθυσμών στις κοινωνίες υποδοχής των χωρών της Νοτίου Ευρώπης και ειδικότερα της Ελλάδας αφορά τόσο τη βελτίωση της

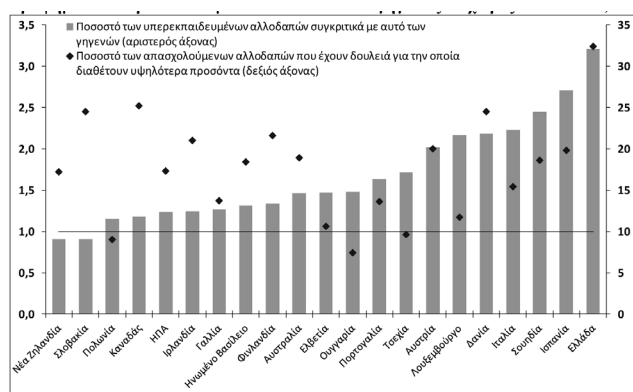
κοινωνικής τους θέσης ως αποτέλεσμα της μετακίνησης από τη χώρα προέλευσης στη χώρα υποδοχής, όπως επίσης τις ευκαιρίες και τις δυνατότητες που διαθέτουν οι πληθυσμοί αυτοί συγκρινόμενοι με τους γηγενείς.

Συνοπτικά, η τμηματοποίηση της αγοράς εργασίας στη Νότια Ευρώπη και ειδικότερα στην Ελλάδα συνδέθηκε με την «εσωτερική» ιεράρχηση των μεταναστευτικών εθνικοτήτων, αλλά και με την «αρχαιότητα» των μεταναστευτικών ρευμάτων, σύμφωνα με την οποία οι καλύτερες θέσεις στην αγορά εργασίας αναθέτονται σταδιακά στους «παλαιότερους» μετανάστες, ενώ οι σχετικά χειρότερες θέσεις, όσον αφορά το μισθό, τις συνθήκες εργασίας και την ασφάλιση, απομένουν και δίνονται ή, καλύτερα, παραχωρούνται στους «νεότερους», και συχνά μη νόμιμους, μετανάστες (Papadopoulos 2009, Papadopoulos 2011).

Η κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα των μεταναστών στη Νότια Ευρώπη και την Ελλάδα

Η θέση των μεταναστών στις χώρες της Νότιας Ευρώπης όπου απασχολούνται κυρίως σε ανειδίκευτες θέσεις εργασίας ή στον άτυπο τομέα της οικονομίας παρουσιάζει μια σημαντική ιδιαιτερότητα συγκριτικά με τις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες όπου οι μετανάστες απασχολούνται σε πιο ειδικευμένα επαγγέλματα.

Πρέπει να επισημανθεί η εκτεταμένη ετεροαπασχόληση των μεταναστών στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, οι οποίοι εμφανίζονται σημαντικά υπερεκπαιδευμένοι σε σχέση με τις θέσεις εργασίας που καταλαμβάνουν, γεγονός που συνεπάγεται τη μη πλήρη αξιοποίηση αυτού του εργατικού δυναμικού. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία του ΟΟΣΑ, οι χώρες της Νότιας Ευρώπης, καθώς και ορισμένες στη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη –όπως η Σουηδία, η Δανία, το Λουξεμβούργο, η Τσεχία και η Αυστρία– πρωτοστατούν στην απασχόληση μεταναστών σε θέσεις εργασίας για τις οποίες αυτοί διαθέτουν περισσότερα προσόντα (Γράφημα 1). Ειδικότερα, στην Ελλάδα το ποσοστό όσων αλλοδαπών απασχολούνται σε θέσεις εργασίας που απαιτούν χαμηλότερη εκπαίδευση σε σχέση τα προσόντα τους είναι τριπλάσιο συγκρινόμενο με αυτό των γηγενών. Αντίστοιχη εικόνα παρουσιάζουν η Ισπανία και η Ιταλία, ενώ η Πορτογαλία ακολουθεί με σχετικά μικρότερο ποσοστό (OECD 2008: 140-141).

Πηγή: OECD 2008, σελ. 140.

Γράφημα 1. Υπερεκπαιδευόμενοι αλλοδαποί και γηγενείς σε χώρες του ΟΟΣΑ, 2000

Τα υψηλά ποσοστά ετεροαπασχόλησης στις χώρες της Νότιας Ευρώπης αποτελούν μια σημαντική ένδειξη των θεσμικών (άδεια παραμονής, αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων κ.λπ.), κοινωνικών ή άλλων εμποδίων που τίθενται για την πληρέστερη ενσωμάτωση των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής.

Υπογραμμίζεται ότι οι μετανάστες αποτελούν ένα αρκετά διαφοροποιημένο σύνολο αν λάβουμε υπόψη την εθνικότητα, το φύλο, την εκπαίδευση, τη διάρκεια παραμονής, το καθεστώς νομιμότητας, τις εργασίες στις οποίες εξειδικεύονται, τις επιλογές μόνιμης εγκατάστασης/ κινητικότητας/ κυκλικότητας, αλλά και τα επιμέρους σχέδια για την ένταξη/ ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία υποδοχής.

Τα μεταναστευτικά ρεύματα προς την Ελλάδα αποκτούν μεγαλύτερες διαστάσεις, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης το 1989. Η εισροή μεταναστών στη χώρα συνεχίστηκε και συνεχίζεται για σημαντικό χρονικό διάστημα με την έλευση διαδοχικών «κυμάτων» από τα Βαλκάνια, την Ανατολική Ευρώπη και πιο πρόσφατα από την Ασία και την Αφρική. Την περίοδο 1990-1995, καταφθάνει η πλειοψηφία των Αλβανών μεταναστών, ενώ ένας σημαντικός αριθμός εισέρχεται το 1996 μετά δηλαδή από την κατάρρευση στην Αλβανία του συστήματος αποταμίευσης των «πυραμίδων». Κατά το δεύτερο κύμα μετανάστευσης προς την Ελλάδα (1996-2001), καθώς αυξάνεται η συμμετοχή των μεταναστών από άλλες Βαλκανικές χώρες, τις πρώην Σοβιετικές, το Πακιστάν, την Ινδία, η γεωγραφική εγγύτητα με τις χώρες αποστολής αντικαθίσταται σταδιακά από τη δυνατότητα πρόσβασης στην

Ελλάδα ως ενδιάμεσος σταθμός για τη μετακίνηση μεταναστών προς την υπόλοιπη Ευρώπη.

Αν και έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες υπολογισμού των μεταναστών που διαμένουν σήμερα στη χώρα (Λιανός κ.ά. 2008, Μαρούκης 2012), ο πραγματικός τους αριθμός παραμένει άγνωστος. Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών, λιγότεροι από 519.000 υπήκοοι τρίτων χωρών διέθεταν άδεια διαμονής τον Μάρτιο 2010. Στα δεδομένα αυτά θα πρέπει να προστεθούν οι υπήκοοι χωρών της Ε.Ε., οι αιτούντες άσυλο και οι πρόσφυγες, καθώς και οι μετανάστες που δεν διαθέτουν νόμιμα έγγραφα. Συνολικά, εκτιμάται ότι στην Ελλάδα διαμένουν 1 με 1,2 εκατομμύρια μετανάστες που αντιστοιχούν στο 10% του πληθυσμού της χώρας και αντιπροσωπεύουν το 12%-14% του εργατικού δυναμικού της (Τριανταφυλλίδου και Μαρούκης 2010: 122).

Με βάση τα στοιχεία της Απογραφής Πληθυσμού του 2001, η μετανάστευση προς την Ελλάδα προέρχεται κυρίως από τις Βαλκανικές χώρες, την Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη (Αλβανοί 57,5% των μεταναστών οι Βούλγαροι (4,6%), Γεωργιανοί (3%), Ρουμάνοι (2,9%), Ρώσοι (2,3%) και μικρότερα ποσοστά συγκεντρώνουν οι μετανάστες από την Ασία και την Αφρική. Η αναλογία μεταξύ των δύο φύλων διαφοροποιείται σημαντικά από εθνικότητα σε εθνικότητα. Σε ορισμένες εθνικότητες υπερτερούν οι γυναίκες, όπως μεταξύ των Φιλιππινέζων, των εθνικότητων από την πρώην Σοβιετική Ένωση, των Βουλγάρων, των Πολωνών και των υπηκόων από χώρες-μέλη της Ε.Ε. Αντίθετα, σε εθνικότητες που προέρχονται από την Ασία όπως το Μπαγκλαντές, το Πακιστάν, η Ινδία, η Συρία και το Ιράκ υπερτερούν οι άνδρες μετανάστες.

Η επαγγελματική και συνακόλουθα η κοινωνική ένταξη διαφέρει σημαντικά από εθνικότητα σε εθνικότητα (Πίνακας 1). Για παράδειγμα, οι υπήκοοι κρατών όπως η Κύπρος, ή χωρών μελών της Ε.Ε. ή των αναπτυσσόμενων χωρών καταλαμβάνουν συχνότερα υψηλότερου κύρους επαγγέλματα, ενώ αντίθετα υπήκοοι κρατών που έχουν καταφθάσει στη χώρα νωρίτερα από άλλους παρουσιάζουν αξιολόγα ποσοστά σε μεσαίου και υψηλού κύρους επαγγέλματα. Μια σημαντική παρατήρηση πάντως είναι ότι οι προερχόμενοι από χώρες της Ασίας και της Βαλκανικής παρουσιάζουν πολύ υψηλά ποσοστά ανειδίκευτης εργασίας.

Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) που αφορούν την απασχόληση των μεταναστών από τρίτες χώρες σε σύγκριση με την απασχόληση των γηγενών και των υπηκόων χωρών

Πίνακας 1. Κατανομή απασχολούμενων αλλοδαπών κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων, 2001

Χώρα/ Περιφέρειες προέλευσης αλλοδαπών	Σύνολο	Υψηλού κύρους επαγγέλματα	Μεσαίου κύρους επαγγέλματα	Χαμηλού κύρους επαγγέλματα	Ανειδίκευτα επαγγέλματα & δεν δίπλωσαν επάγγελμα
Αλβανία	226.300	2,3	9,6	8,0	80,1
Χώρες πρώην ΕΣΣΔ & Κεντρ. Ευρώπη	37.204	5,3	17,1	3,4	74,2
Βουλγαρία	23.147	3,4	12,4	9,5	74,7
Κράτη-Μέλη της Ε.Ε.	16.007	47,3	27,5	4,5	20,7
Ρουμανία	14.808	4,0	10,9	7,9	77,3
Αναπτυγμένες Χώρες εκτός της Ε.Ε.	11.602	40,8	27,9	7,5	23,7
Πακιστάν	9.238	1,5	7,2	4,0	87,3
Πολωνία	7.333	4,9	12,3	2,0	80,8
Ινδία	6.062	1,4	3,1	19,4	76,1
Κύπρος	5.670	62,9	17,5	1,4	18,1
Φιλιππίνες	4.948	3,4	12,6	2,4	81,6
Αίγυπτος	4.823	8,5	15,5	6,6	69,4
Αφρικανικές Χώρες	4.320	14,7	26,9	1,9	56,5
Μπανγκλαντές	4.101	2,0	17,0	0,8	80,2
Συρία	3.679	9,0	7,6	0,7	82,7
Ιράκ	2.662	4,0	16,6	0,5	78,9
Χώρες πρώην Γιουγκοσλαβίας	2.567	20,1	25,9	7,1	46,9
Τουρκία	2.469	30,2	25,6	2,0	42,2
Λοιπές χώρες	4.684	25,5	23,8	2,9	47,8
Σύνολο	391.624	7,4	12,6	6,9	73,0

Πηγή: ΕΣΥΕ. Απογραφή πληθυσμού 2001, Πίνακας 5.

μελών της Ε.Ε., οι πρώτοι βρίσκονται σε αρκετά δεινή θέση στην ελληνική αγορά εργασίας. Ο Πίνακας 2 δείχνει ότι εννέα στους δέκα μετανάστες των χωρών αυτών είναι μισθωτοί εργάτες, ενώ μεταξύ των γηγενών το αντίστοιχο ποσοστό περιορίζεται στο 62%. Αντίστοιχα, οι αυτοαπασχολούμενοι αποτελούν μόλις το 6% του πληθυσμού των μεταναστών και το 23% των γηγενών.

Επιπρόσθετα, μικρό ποσοστό των μεταναστών συγκεκριμένων εθνικοτήτων, οι οποίοι κατά κύριο λόγο συμπεριλαμβάνονται στις παλαιότερες μεταναστευτικές ροές, κατατάσσεται στην πρωτεύουσα αγορά εργασίας, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών κατατάσσεται στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι σύμφωνα με τον Πίνακα 3, περίπου 80% των μεταναστών που προέρχονται από τρίτες χώρες απασχολείται σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους ή ανειδίκευτα,⁴ ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους γηγενείς δεν ξεπερνά το 37%. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ακόμα και μεταξύ των υπηκόων χωρών της Ε.Ε. το ποσοστό όσων απασχολούνται σε επαγγέλματα χαμηλού

κύρους ή ανειδίκευτα πλησιάζει τα δύο τρίτα του συνόλου των απασχολούμενων.

Η μελέτη της εξέλιξης των μεταναστών υπηκόων τρίτων χωρών που απασχολούνται σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους ή ανειδίκευτα για την περίοδο 2005-2010 καταδεικνύει ότι το ποσοστό παραμένει αρκετά υψηλό και δεν διαφοροποιείται σημαντικά (Γράφημα 2). Αξίζει να σημειωθεί ότι το αντίστοιχο ποσοστό των γηγενών έβαινε μειούμενο την αντίστοιχη περίοδο, ενώ το ποσοστό των υπηκόων χωρών της Ε.Ε. αυξήθηκε από 45% το 2005 σε 65% το 2010. Αυτή η μεταβολή οφείλεται στη μεγέθυνση του εργατικού δυναμικού που προέρχεται από χώρες της Ε.Ε. και ειδικότερα στην ένταξη της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας στην Ε.Ε. μετά το 2007. Οι υπήκοοι των χωρών αυτών εργάζονται σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους ή ανειδίκευτα, όπως άλλωστε καταδεικνύεται και από τα στοιχεία της Απογραφής Πληθυσμού του 2011 (βλέπε Πίνακα 1).

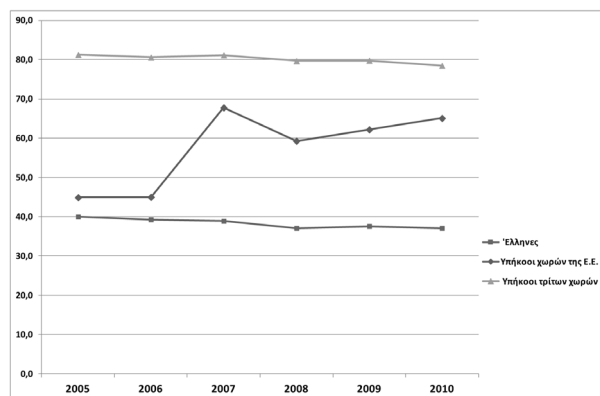
Αντίστοιχα, η μελέτη της εξέλιξης των μεταναστών υπηκόων τρίτων χωρών που απασχολούνται σε επαγγέλματα υψηλού κύρους για την περίοδο 2005-2010 δεί-

Πίνακας 2. Κατανομή απασχολούμενων Ελλήνων, υπηκόων χωρών Ε.Ε. και υπηκόων τρίτων χωρών με βάση τη θέση στο επάγγελμα

Έτος	Θέση στο επάγγελμα	Έλληνες	Υπήκοοι χωρών της Ε.Ε.	Υπήκοοι τρίτων χωρών
2005	Εργοδότες	8,4	8,5	1,3
	Αυτοαπασχολούμενοι	23,0	9,5	7,1
	Βοηθοί στην οικ.επιχ.	6,7	5,4	1,6
	Μισθωτοί	61,9	76,6	90,0
	Σύνολο	4.084.750	26.180	274.615
2010	Εργοδότες	8,5	2,1	2,2
	Αυτοαπασχολούμενοι	23,7	5,1	8,1
	Βοηθοί στην οικ.επιχ.	6,1	3,4	1,3
	Μισθωτοί	61,7	89,4	88,4
	Σύνολο	3.988.395	75.259	339.278

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ. Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Γ τρίμηνο, 2005-2010.

χει ότι το ποσοστό βαίνει μειούμενο καθ' όλη την περίοδο, περιοριζόμενο κάτω από το 4% (Γράφημα 3). Το ποσοστό των γηγενών που απασχολείται σε υψηλού κύρους επαγγέλματα αυξήθηκε από το 34% το 2005 στο 37% το 2010. Αξίζει να σημειωθεί ότι το ποσοστό των υπηκόων χωρών της Ε.Ε. που απασχολείται σε επαγγέλματα υψηλού κύρους μειώθηκε ραγδαία από το 28% το 2005 στο 11% το 2010.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Γ τρίμηνο, 2005-2010.

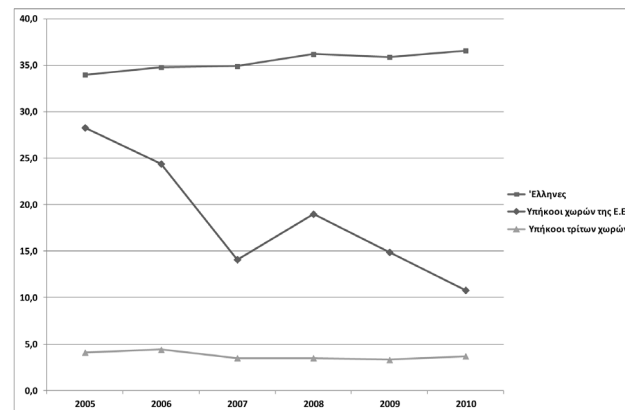
Γράφημα 2. Εξέλιξη των απασχολούμενων σε επαγγέλματα με χαμηλό κύρος ή εντελώς ανειδίκευτα, 2005-2010

Οι μεταβολές αυτές θα πρέπει να συσχετιστούν επίσης με τη φθίνουσα οικονομική πορεία της χώρας την αντίστοιχη χρονική περίοδο, και ιδιαίτερα με την τρέχουσα οικονομική ύφεση. Η δραστική μείωση των θέσεων εργασίας κατά την περίοδο 2008-2010 είχε σαν αποτέλεσμα την επιτάχυνση του ποσοστού ανεργίας των

Πίνακας 3. Κατανομή απασχολούμενων Ελλήνων, υπηκόων τρίτων χωρών με βάση τις ομάδες ατομικών υπηκόων χωρών Ε.Ε. και επαγγελματών

Έτος	Επαγγέλματα	Έλληνες	Υπήκοοι χωρών της Ε.Ε.	Υπήκοοι τρίτων χωρών
2005	Υψηλού κύρους	34,0	28,3	4,1
	Μεσαίου κύρους	26,0	26,8	14,7
	Χαμηλού κύρους	26,3	27,3	40,8
	Ανειδίκευτο»	13,7	17,6	40,5
	Σύνολο	4.084.750	26.180	274.613
2010	Υψηλού κύρους	36,6	10,8	3,7
	Μεσαίου κύρους	26,3	24,1	17,8
	Χαμηλού κύρους	23,4	18,4	33,9
	Ανειδίκευτοι	13,7	46,7	44,6
	Σύνολο	3.988.395	75.259	339.278

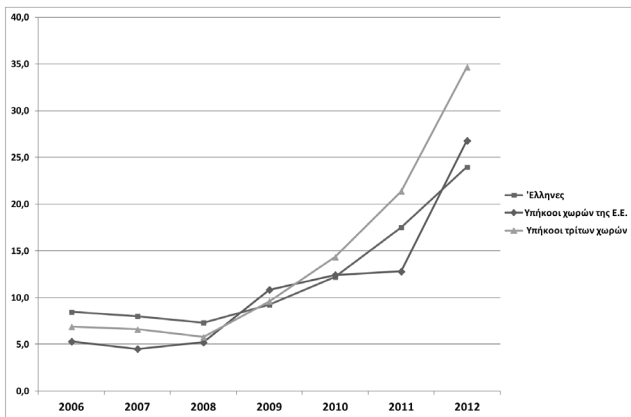
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ. Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Γ τρίμηνο, 2005-2010.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Γ τρίμηνο, 2005-2010.

Γράφημα 3. Εξέλιξη των απασχολούμενων σε επαγγέλματα με υψηλό κύρος, 2005-2010

μεταναστών υπηκόων τρίτων χωρών συγκριτικά με τον γηγενή πληθυσμό. Σαν αποτέλεσμα, η ανεργία των υπηκόων τρίτων χωρών αυξήθηκε από 6% το 2008 σε 14% το 2010, ενώ αντίστοιχα η ανεργία των γηγενών αυξήθηκε από 7% σε 12% (Γράφημα 4). Η ραγδαία επιδείνωση της ανεργίας των μεταναστών συγκριτικά με αυτή των γηγενών είναι εμφανής κατά την επόμενη περίοδο, με αποκορύφωμα το έτος 2012 όταν η ανεργία των μεταναστών άγγιξε το 35% και αυτή των γηγενών περιορίστηκε στο 24%. Επισημαίνεται ότι καθ' όλη την περίοδο η ανεργία των υπηκόων χωρών της Ε.Ε. ακολουθεί τα ποσοστά ανεργίας των γηγενών και ότι το 2012 η ανεργία προσέγγιζε το 27%.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Γ' τρίμηνο, 2006-2012.

Γράφημα 4. Εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας ανά κατηγορία εργαζομένου, 2006-2012

Με την παραπάνω εικόνα συνάδουν και τα διαθέσιμα στοιχεία που αφορούν την προσωρινή απασχόληση των μεταναστών και των γηγενών την περίοδο 2005-2010. Ειδικότερα, σημειώνεται ότι το ποσοστό των προσωρινά απασχολούμενων μεταναστών υπηκόων τρίτων χωρών αυξήθηκε από 20% το 2005 σε 26% το 2010. Αντίστοιχα η προσωρινή απασχόληση των γηγενών παρέμεινε σταθερή σε όλη την περίοδο στο 11%. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι το ποσοστό των προσωρινά απασχολούμενων υπηκόων χωρών της Ε.Ε. υπερδιπλασιάστηκε από περίπου 12% το 2005 σε 27% το 2010.

Συνοψίζοντας, υπογραμμίζεται ότι οι μετανάστες που προέρχονται από τρίτες χώρες απασχολούνται κυρίως σε χαμηλού κύρους και ανειδίκευτα επαγγέλματα, ενώ η κατάσταση αυτή δεν φάνηκε να βελτιώνεται τα τελευταία έτη. Παράλληλα, παρατηρείται σημαντική αύξηση του ποσοστού των υπηκόων χωρών της Ε.Ε. (κυρίως λόγω των Βούλγαρων και των Ρουμάνων) που απασχολούνται σε χαμηλού κύρους και ανειδίκευτα επαγγέλματα. Το φαινόμενο αυτό συνεπάγεται την επέκταση της ετεροαπασχόλησης των μεταναστών που απασχολούνται στην αγορά εργασίας στη χώρα. Με τη σειρά της, η ετεροαπασχόληση των μεταναστών, οι οποίοι εμφανίζονται σημαντικά υπερεκπαιδευμένοι σε σχέση με τις θέσεις εργασίας που καταλαμβάνουν, οδηγεί σε σημαντικά προβλήματα στην αγορά εργασίας λόγω της μη πλήρους αξιοποίησης του εργατικού δυναμικού τους (Lianos 2007), αλλά παράλληλα αποτελεί και σημαντική ένδειξη για τα διαρθρωτικά εμπόδια που υφίστανται για την πληρέστερη ένταξή τους στην ελληνική αγορά εργασίας. Η πρόσφατη οικονομική ύφεση έχει επιδεινώσει τη θέση των μεταναστών στην αγορά εργασίας τόσο μέσω της

αυξανόμενης της ανεργίας όσο και της μεγέθυνσης της ευέλικτης εργασίας των μεταναστών.

Η επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα των μεταναστών σε δύο τοπικές αγορές εργασίας

Οι τοπικές αγορές εργασίας συνιστούν βασικές χωρικές μονάδες για τη μελέτη της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας των μεταναστών, καθώς στο τοπικό επίπεδο συναντώνται και αποτιμώνται πληρέστερα οι μηχανισμοί ένταξής τους στην αγορά εργασίας όπως επίσης μελετώνται και οι πρακτικές της ενσωμάτωσής τους στην κοινωνία υποδοχής (Bauder 2001, Βαΐου και Παπαδόπουλος 2007). Στο παρόν τμήμα γίνεται μία επιλεκτική εξέταση των ευρημάτων εμπειρικής έρευνας που διενεργήθηκε την περίοδο 2007-2008 στην Ελλάδα. Βασικός στόχος της έρευνας ήταν να περιγράψει τις μεταναστευτικές ροές προς δύο διαφορετικές και διακριτές τοπικές αγορές εργασίας, καθώς επίσης να μελετήσει τα βασικά χαρακτηριστικά των μεταναστών και των επιπτώσεων από την απασχόλησή τους σε αυτές. Οι περιοχές έρευνας διαφοροποιούνται ανάλογα με τη διάρθρωση της απασχόλησης και με το βαθμό ειδίκευσης του ξένου εργατικού δυναμικού που απασχολείται σε αυτές: α) μια «εντατική αγροτική αγορά εργασίας» (στην Ηλεία), και β) μια «πολυλειτουργική αγορά εργασίας» όπου υπάρχουν ευκαιρίες απασχόλησης στον τουρισμό και τις υπηρεσίες και όπου ο ρόλος του αγροτικού τομέα είναι συμπληρωματικός (στη Ζάκυνθο) (Kasimis και Papadopoulos 2008).

Οι ερωτώμενοι εντοπίστηκαν με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας, η επιλογή της οποίας, αν και δε συνιστά τυχαία δειγματοληψία, υπαγορεύτηκε από το σημαντικό αριθμό των μη νόμιμων μεταναστών που ζούν και απασχολούνται στις δύο περιοχές και οποίοι δεν θα μπορούσαν να εντοπιστούν σε άλλη περίπτωση. Συνολικά συμπληρώθηκαν 205 ερωτηματολόγια, 103 στην «εντατική αγροτική αγορά εργασίας» και 102 στην «πολυλειτουργική αγορά εργασίας». Επίσης διεξήχθη ικανός αριθμός ποιοτικών συνεντεύξεων προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η ευρύτερη εικόνα σχετικά με την παρουσία και απασχόληση των μεταναστών στις δύο περιοχές έρευνας.

Μια πρώτη ουσιαστική παρατήρηση που προκύπτει από την επεξεργασία των εμπειρικών δεδομένων είναι ότι καθεμία από τις δύο περιφερειακές αγορές εργασίας τροφοδοτείται από διαφορετικές κατηγορίες μεταναστών οι οποίοι πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις προκειμένου

να επιλεγούν για να εργαστούν σε κάθε αγορά εργασίας. Ειδικότερα, η πλειοψηφία όσων εργάζονται στην «εντατική αγροτική αγορά εργασίας» της Ηλείας έχει χαμηλότερη εκπαίδευση, έλκει την καταγωγή της από αγροτικές περιοχές στη χώρα προέλευσης των μεταναστών, και, γενικότερα, η πλειοψηφία των ερωτώμενων διαθέτει κατά μέσο όσο μικρότερη διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής (7,7 έτη). Αντίστοιχα, οι περισσότεροι από τους μετανάστες που εργάζονται στην πολυλειτουργική αγορά εργασίας της Ζακύνθου διαθέτουν υψηλότερη εκπαίδευση, τείνουν να προέρχονται από αστικές περιοχές στη χώρα προέλευσής τους, διαθέτουν εργασιακή εμπειρία σε μη-γεωργικούς τομείς, και, γενικότερα, παρουσιάζουν κατά μέσο όρο συγκριτικά μεγαλύτερη διάρκεια παραμονής στη χώρα (11,1 έτη).

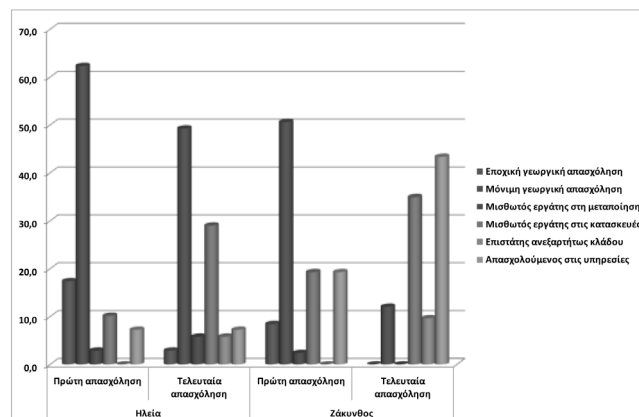
Συνεπώς, η πολυλειτουργική αγορά εργασίας τείνει να προσελκύει περισσότερο ειδικευμένους εργάτες σε σχέση με την εντατική αγροτική αγορά εργασίας, η οποία τείνει να προσελκύει λιγότερο ειδικευμένους. Παράλληλα, οι μετανάστες τείνουν να καταλήγουν στην πρώτη τοπική αγορά εργασίας, αφού έχουν νωρίτερα ήδη επισκεφτεί άλλες, ενώ στον αντίποδα βρίσκεται η δεύτερη. Μία ερμηνεία για το γεγονός αυτό είναι ότι η εντατική αγροτική αγορά εργασίας έχει ανάγκη σημαντικού αριθμού εποχικών εργατών και, παράλληλα, οι τελευταίοι επιζητούν προσωρινή ή ευκαιριακή απασχόληση. Αντίθετα, η πολυλειτουργική αγορά εργασίας χρειάζεται σχετικά μόνιμο εργατικό δυναμικό που καλύπτει τις τοπικές ανάγκες για μακρύτερο χρονικό διάστημα.

Η διάρθρωση της απασχόλησης των μεταναστών στις δύο αγορές εργασίας αντανακλά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά καθεμιάς. Στην Ηλεία η απασχόληση των μεταναστών εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά από την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα, ο οποίος παράγει κυρίως προϊόντα για εξαγωγή.⁵ Στη Ζάκυνθο, αντίθετα, η απασχόληση των μεταναστών προσαρμόζεται ευέλικτα στις ανάγκες της τοπικής αγοράς εργασίας οι οποίες διαφοροποιούνται εποχικά μεταξύ των τριών οικονομικών τομέων.

Και στις δύο τοπικές αγορές εργασίας παρατηρείται, σε βάθος χρόνου, μια μετακίνηση των μεταναστών από τις λιγότερο στις περισσότερες ειδικευμένες θέσεις εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, συγκρίνοντας την πρώτη και την τελευταία απασχόληση των μεταναστών στις δύο αγορές εργασίας παρατηρείται η μετακίνηση των μεταναστών από τον αγροτικό τομέα στις κατασκευές και τις υπηρεσίες, καθώς επίσης από την εποχική στην μόνιμη απασχόληση (Γράφημα 5). Υπογραμμίζεται ότι η μετα-

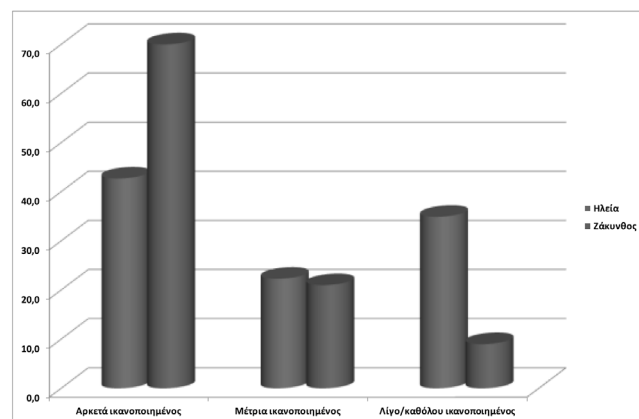
κίνηση αυτή είναι πιο έντονη στην περίπτωση της πολυλειτουργικής αγοράς εργασίας σε σχέση με την εντατική αγροτική αγορά εργασίας όπου οι ευκαιρίες καλύτερης απασχόλησης είναι περιορισμένες.

Οι διαθέσιμες ευκαιρίες για την εργασιακή και επαγγελματική ανοδική κινητικότητα των μεταναστών στις δύο αγορές εργασίας απεικονίζονται με ανάγλυφο τρόπο στο βαθμό ικανοποίησης που δηλώνουν οι μετανάστες από την τελευταία τους απασχόληση. Η ικανοποίηση των μεταναστών από την τελευταία τους απασχόληση είναι μικρότερη στην εντατική αγροτική αγορά εργασίας σε σχέση με την πολυλειτουργική αγορά εργασίας (Γράφημα 6). Λίγο ή καθόλου ικανοποιημένο είναι πάνω από το ένα τρίτο των μεταναστών στην Ηλεία και μόλις το ένα δέκατο των μεταναστών στη Ζάκυνθο. Αντίθετα, αρκετά ικανοποιημένοι εμφανίζονται περισσότεροι από τα δύο τρίτα των μεταναστών στη Ζάκυνθο και λίγο περισσότεροι από τα δύο πέμπτα στην Ηλεία.

Πηγή: Επετόπια Έρευνα 2007-2008.

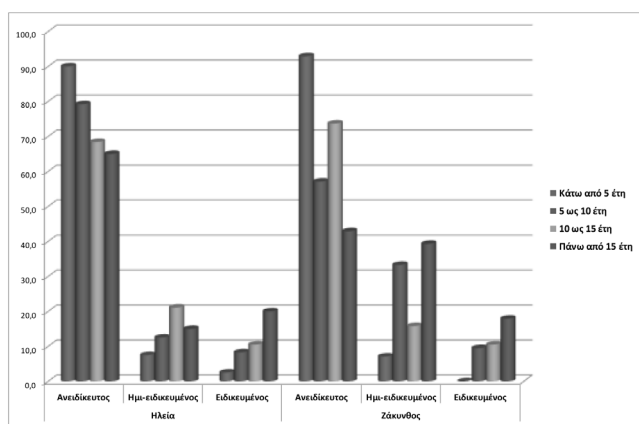
Γράφημα 5. Επαγγελματική κινητικότητα των απασχολούμενων μεταναστών στις δύο τοπικές αγορές εργασίας

Πηγή: Επετόπια Έρευνα 2007-2008.

Γράφημα 6. Ικανοποίηση από τη σημερινή απασχόληση

Οι διαφορές αυτές οφείλονται στους ξεκάθαρους περιορισμούς που υφίστανται για την εργασιακή και επαγγελματική ανοδική κινητικότητα των μεταναστών στην Ηλεία συγκριτικά με τη Ζάκυνθο. Οι περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης στην τοπική αγορά εργασίας της Ηλείας αφορούν κυρίως την ύπαρξη εποχικής εργασίας στα χωράφια της περιοχής, ενώ οι παλαιότεροι μετανάστες επιζητούν μονιμότερη και πιο ειδικευμένη απασχόληση στον αγροτικό τομέα ή στις κατασκευές (Γράφημα 7).

Πηγή: Επιτόπια Έρευνα 2007-2008

Γράφημα 7. Ειδίκευση ανάλογα με τις κατηγορίες ετών παραμονής στη χώρα

Γενικότερα, όμως, η κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα των μεταναστών αφορά τη μετακίνηση των παλαιότερων, νόμιμων και τοπικά αναγνωρίσιμων μεταναστών: α) από εποχική σε μόνιμη απασχόληση εντός του αγροτικού τομέα, β) από απασχόληση στον αγροτικό τομέα σε απασχόληση στον κλάδο των κατασκευών ή των υπηρεσιών, και γ) από εξαρτημένη εργασία σε ανεξάρτητη εργασία. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι μετακινήσεις αυτές συνδέονται με βελτίωση του εισοδήματος και βεβαίως έχουν άμεσες επιπτώσεις στο επίπεδο διαβίωσης της οικογένειας. Μια αρκετά σημαντική επίπτωση είναι η εξεύρεση καλύτερης ενοικιαζόμενης κατοικίας ή σε ορισμένες περιπτώσεις και η εξεύρεση κατοικίας προς αγορά/κατασκευή. Σε κάθε περίπτωση, η βελτίωση του καταναλωτικού επιπέδου της οικογένειας οδηγεί στην κατάρτιση σχεδίων για το μέλλον των νεότερων μελών της οικογένειας.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, η επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα του μετανάστη και της οικογένειάς του δεν είναι τόσο άμεση, αλλά ακολουθείται η τακτική της πολυαπασχόλησης, όπως άλλωστε συμβαίνει και μεταξύ των γηγενών. Η πολυαπασχόληση φαίνεται να είναι ένα χαρακτηριστικό των εργασιακών επιλογών των Αλ-

βανών μεταναστών και εμφανίζεται σε μεγαλύτερο βαθμό στην πολυλειτουργική αγορά εργασίας σε σύγκριση με την εντατική αγροτική αγορά εργασίας. Για τους αλβανούς μετανάστες, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους διαμένουν στην Ελλάδα με την οικογένεια τους, η πολυαπασχόληση αποτελεί και μία «στρατηγική» για την εξασφάλιση υψηλότερου εισοδήματος για να ανταπεξέλθουν στο υψηλότερο κόστος διαβίωσης. Σε αυτό το πλαίσιο, τείνουν να συνδυάζουν την απασχόληση στον αγροτικό τομέα με την απασχόληση στις κατασκευές και τις υπηρεσίες καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, ενώ οι υπόλοιπες εθνικότητες δεν αλλάζουν τομέα οικονομικής δραστηριότητας. Το γεγονός αυτό συνδέεται αφενός με τη διάρθρωση των τοπικών αγορών εργασίας, τις εργασιακές επιλογές των μεταναστών, καθώς και με τα δίκτυα που έχουν αναπτύξει οι μετανάστες στις δύο αγορές εργασίας. Ειδικότερα, οι Αλβανοί μετανάστες, αξιοποιώντας τις γνωριμίες που έχουν αναπτύξει με την τοπική κοινωνία επιδιώκουν σε μεγαλύτερο βαθμό την εύρεση απασχόλησης σε τομείς που προσφέρουν υψηλότερα εισοδήματα και ενδέχεται να βελτιώσουν τη θέση τους στην τοπική κοινωνία. Αντίθετα, οι υπόλοιπες εθνικότητες φαίνεται να προσδοκούν μονοσήμαντα την αύξηση του εισοδήματος χωρίς να επιδιώκουν τη βελτίωση της κοινωνικοοικονομικής τους θέσης στην κοινωνία υποδοχής. Σε κάθε περίπτωση όμως η εποχικότητα και ο συμπληρωματικός χαρακτήρας των κλαδών στην περιοχή της Ζακύνθου, αποτυπώνεται και στην πολυαπασχόληση των μεταναστών. Έτσι, οι μετανάστες συνδυάζουν συνήθως τουρισμό και κατασκευές κατά τη θερινή περίοδο με αγροτικές εργασίες κατά τη διάρκεια του χειμώνα (Papadopoulos 2009, Papadopoulos 2011).

Ένα άλλο φαινόμενο που είναι εύκολα ορατό σε τοπικό επίπεδο είναι η κοινωνική και επαγγελματική ιεράρχηση μεταξύ των παλαιότερων και νεότερων ομάδων μεταναστών τόσο ανάμεσα σε διαφορετικές εθνικότητες (π.χ. μεταξύ Αλβανών και των υπόλοιπων μεταναστών), όσο και εντός των ίδιων των εθνικοτήτων (π.χ. μεταξύ νόμιμων και μη-νόμιμων που είναι πιο πρόσφατα αφιχθέντες).

Παράλληλα, παρατηρούνται εντάσεις και ανταγωνισμοί λόγω της αντιπαράθεσης στις τοπικές αγορές εργασίας των διαφορετικών ταχυτήτων/κυμάτων μεταναστών. Οι νεοαφιχθέντες, που πολύ συχνά δεν διαθέτουν τα απαραίτητα νόμιμα έγγραφα για να εργαστούν, είναι διατεθειμένοι να δεχθούν χαμηλότερες αμοιβές ανταγωνιζόμενοι τους παλαιότερους στις εν λόγω αγορές εργασίας. Οι παλαιότεροι επιδιώκουν να λαμβάνουν μεγαλύ-

τερα ημερομίσθια λόγω της μεγαλύτερης εμπειρίας την οποία διαθέτουν και εξαιτίας των αυξημένων αναγκών που οι ίδιοι έχουν δημιουργήσει παρακολουθώντας και αναπαράγοντας τον τρόπο ζωής των γηγενών.

Επιδιώκοντας να ενσωματωθούν στις κοινωνίες υποδοχής αναπόφευκτα υιοθετούν τα χαρακτηριστικά και τις συνήθειες των γηγενών, γεγονός που μεγεθύνει το οικονομικό κόστος της διαβίωσής τους και αυξάνει την κατανάλωσή τους. Έτσι, οι παλαιότεροι μετανάστες λόγω της τάσης τους να ενσωματωθούν στην κοινωνία υποδοχής «συμπίεζονται» από δύο διαφορετικές πλευρές: από τη μια πλευρά, η πλήρης συμμετοχή τους στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική σφαίρα της κοινωνίας υποδοχής συνεπάγεται αυξημένα κόστη (π.χ. επαρκές καταναλωτικό επίπεδο ισοδύναμο με αυτό των γηγενών, εκπαίδευση των παιδιών, συμμετοχή σε εκδηλώσεις, κ.λπ.), ενώ από την άλλη πλευρά υφίστανται τον ανταγωνισμό –στα μεροκάματα– από τους νεοαφιχθέντες οι οποίοι είναι έτοιμοι να δεχθούν χαμηλότερες αμοιβές προκειμένου να επιβιώσουν, να προτιμηθούν ή να γίνουν αποδεκτοί στην κοινωνία υποδοχής.

«Αν κατεβάζει λέει [το μεροκάματο] ... Αν είναι για μας τις ντόπιοι καλά είμαστε το μεροκάματο που μας δίνουνε. Αλλά έρχονται και οι άλλοι από απέναντι, οι Βουλγάροι ας πούμε. Αυτοί ... Τσακίζουνε τα μεροκάματα ... Ερχότανε εδώ [ο Βούλγαρος], δούλεψε το σεζόν και έφευγε. Αν έμενε εδώ, πώς θα ήτανε, που πληρώνουμε τόσα έξοδα. Είναι και αυτό πρόβλημα.» (Συνέντευξη 8^η Αλβανός, Ζάκυνθος).

«Κάναμε εμείς ... το 1997 ήτανε η αρχή από αυτό, κάναμε μια προσπάθεια να πάει το μεροκάματο λίγο παραπάνω, μπήκανε στη μέση οι Βούλγαροι. Αυτοί μένουν έξω δεν πληρώνουν νοίκια, δεν πληρώνουν τίποτα μόνο στα καλύβια και δεν τους ενδιαφέρει. Τώρα είναι και στην Ε.Ε., ασφάλειες δεν πληρώνουν, τίποτα δεν πληρώνουν και τους συμφέρει να δουλεύουν και με 20 ευρώ. Εγώ γι' αυτό φεύγουν τους Αλβανούς από τη δουλειά γιατί δεν τους συμφέρει» (Συνέντευξη 1^η Αλβανός, Ηλεία).

Συνεπώς, οι Βούλγαροι και οι Ρουμάνοι που δεν προσβλέπουν στην εγκατάστασή τους στις δύο περιοχές, είναι διατεθειμένοι να εργαστούν με πολύ χαμηλότερη αμοιβή «χτυπώντας» έτσι τα μεροκάματα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η αμοιβή των Αλβανών στη Ζάκυνθο κυμαίνεται στα 45 ευρώ ενώ των βούλγαρων μεταναστών στα 20-30 ευρώ. Την ίδια στιγμή όμως επισημαίνεται από τους ίδιους

τους αλβανούς μετανάστες ότι υπάρχει διαφορά στην ποιότητα της εργασίας των ιδίων και των Βούλγαρων.

Οι συνεχιζόμενες ροές μεταναστών προσθέτουν μία ακόμη διάσταση στη συζήτηση για την ένταξη των μεταναστών στις τοπικές αγορές εργασίας. Με το πέρασμα του χρόνου, οι αλβανοί μετανάστες που διαμένουν περισσότερο χρόνια στην Ελλάδα μεταβάλουν τον τρόπο θέσης της κοινωνικοοικονομικής τους θέσης στην τοπική κοινωνία υποδοχής. Έτσι, μία στρατηγική ένταξης των μεταναστών που αναδύεται έγκειται στη σύγκρισή τους με τους μετανάστες που ζουν πολλά χρόνια στην Ελλάδα, και διακρίνουν τους εαυτούς τους σε σχέση με τους νεοεισερχόμενους μετανάστες. Με άλλα λόγια, κατά τη διάρκεια παραμονής τους και επιχειρώντας να ενταχθούν στις τοπικές κοινωνίες φαίνεται να αλλάζουν κοινωνική «ομάδα αναφοράς» (reference group). Στη σχετική βιβλιογραφία επισημαίνεται η επιλογή της ομάδας αναφοράς κατά την είσοδο των μεταναστών στη χώρα και ο ρόλος που μπορεί να διαδραματίζει στη διαδικασία ένταξής τους (Kosic κ.ά. 2004). Ωστόσο, στην πορεία οι μετανάστες προσβλέπουν την αλλαγή της ομάδας αναφοράς τους, ώστε με τον τρόπο αυτό να έχουν καλύτερες προοπτικές ένταξης.

Πιο συγκεκριμένα, οι ίδιοι οι μετανάστες υπογραμμίζουν την καλύτερη κοινωνικοοικονομική τους θέση στην τοπική κοινωνία, όταν συγκρίνουν τους εαυτούς τους με τους νεοεισερχόμενους μετανάστες.

«[Ε]δώ στη Μανολάδα δεν μπορείς να περνάς μέσα από χωράφια, έχουνε φτιάξει όλοι [οι Βούλγαροι] καλύβια. Εμάς δεν θα δεις οικογένεια αλβανικά να μένει σε τέτοια. Δεν θα δεις κανέναν. Εδώ στην περιοχή μας κανέναν. Όλοι μένουνε σε σπίτι». (Συνέντευξη 1^η Αλβανός, Ηλεία).

Η αλλαγή στην ομάδα αναφοράς τους συνεπάγεται και μία μεταβολή στις προσδοκίες τους αναφορικά με τη σχέση τους με τους φορείς της κοινωνίας υποδοχής. Σε αυτό το πλαίσιο, προσδοκούν σε μία διαφορετική θεσμική μεταχείριση από μέρος τους κράτους σε σχέση με τους υπόλοιπους μετανάστες.

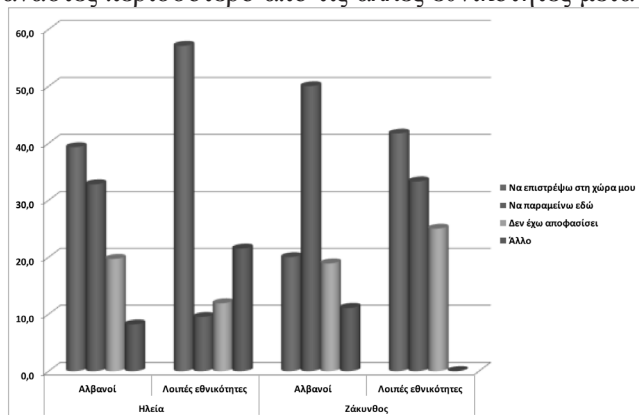
«Αλλά τώρα μ' αυτή την κάρτα που εγώ το έχω διαβάσει στο ίντερνετ που λέει ότι αυτοί που έχουνε δέκα χρόνια ο νόμος λέει ότι μπορούν να κάνουν κάτι παραπάνω, όχι όπως οι άλλοι που έχουν έρθει από το 2001. Εμείς που έχουμε δέκα χρόνια μπορούμε να κάνουμε κάτι παραπάνω. Εγώ που είμαι τόσα χρόνια, να φτιάξω κάθε δύο χρόνια και να μην έχω ... να είμαι πώς

να στο πω κάτι παραπάνω από τους άλλους. Εγώ είμαι σαν να έρχεται ένας να φτιάξει τα χαρτιά του τώρα. Το ίδιο είμαστε;». (Συνέντευξη 6^η Αλβανός, Ζάκυνθος).

«Το μόνο που με ενοχλεί είναι τα χαρτιά μας και όταν πάω δηλαδή με κρατικές δουλειές δεν θέλει να με δει ο κόσμος σαν Αλβανός γιατί είμαι κάτοικος. Είμαι κάτοικος στην Ελλάδα, ζω εδώ πέρα στην Ελλάδα, αγαπάω την Ελλάδα και δεν θέλω να χάσω την Ελλάδα. Γιατί μη σου πω πρώτη πατρίδα, είναι δεύτερη πατρίδα για μένα και την αγαπάω και την πονάω». (Συνέντευξη 12^η Αλβανός, Ζάκυνθος).

Θα λέγαμε ότι το κλειδί της ενσωμάτωσης των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής είναι η υιοθέτηση των προτύπων εργασίας και κατανάλωσης των γηγενών, γεγονός όμως που τους εγκλωβίζει και τους αναγκάζει να αντιπαρατεθούν σε άλλες μεταναστευτικές ομάδες (π.χ. μη-νόμιμοι, ανταγωνιστές στην αγορά εργασίας, ελάττωση στο μεροκάματο από εποχικούς ή μετακινούμενους) και σε τρόπους συμπεριφοράς που αποδοκιμάζουν και οι γηγενείς στις κοινωνίες υποδοχής.

Συνοπτικά, υπογραμμίζεται ότι οι παλαιότεροι και νόμιμοι μετανάστες έχουν καταλάβει τα πιο μόνιμα επαγγέλματα, απολαμβάνουν της αναγνώρισης των γηγενών, διατηρούν καλές σχέσεις με τους ντόπιους εργοδότες που τους έχουν εμπιστοσύνη και τους βοηθούν, ενώ οι πιο πρόσφατα αφιχθέντες απολαμβάνουν λιγότερης εμπιστοσύνης, στηρίζονται από τους συμπατριώτες τους και έχουν ανάγκη δικτύωσης και στήριξης προκειμένου να βρискουν εργασία σε καθημερινό επίπεδο. Αυτή η διάκριση απεικονίζεται σε ένα βαθμό και στις προθέσεις των μεταναστών όσον αφορά τα μελλοντικά τους σχέδια στις δύο περιοχές έρευνας. Οι αλβανοί μετανάστες περισσότερο από τις άλλες εθνικότητες μετα-

Πηγή: Επιτόπια Έρευνα 2007-2008

Γράφημα 8. Μελλοντικά σχέδια ανάλογα με την εθνικότητα των ερωτώμενων

ναστών καταγράφουν την πρόθεσή τους να παραμείνουν στην περιοχή (Γράφημα 8). Βέβαια, και σε αυτή την παράμετρο υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των δύο τοπικών αγορών εργασίας, καθώς οι μετανάστες επιθυμούν σε μεγαλύτερο βαθμό να παραμείνουν στην πολυλειτουργική αγορά εργασίας.

Επιπλέον, στην πολυλειτουργική αγορά εργασίας, όπου υπάρχουν περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης, σημαντικό ποσοστό των υπολοίπων εθνικοτήτων διατυπώνει την πρόθεση να παραμείνει στην περιοχή, γεγονός που καταδεικνύει ότι οι τοπικές συνθήκες συνιστούν βασικό παράγοντα για την ενσωμάτωση των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής.

Οι οικογενειάρχες μετανάστες έχουν διαμορφώσει ευνοϊκές προϋποθέσεις ώστε να είναι νόμιμα απασχολούμενοι οι ίδιοι και τα μέλη της οικογένειάς τους, ενώ δρομολογείται η βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου των παιδιών προκειμένου αυτά να απολαμβάνουν στο μέλλον καλύτερες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης, δεδομένου ότι θα είναι περισσότερο εκπαιδευμένα σε σχέση με τους γονείς τους αλλά και πιο αποδεκτά ως μέλη των τοπικών κοινωνιών υποδοχής. Επιδιώκεται έτσι η διαγενεακή ανοδική κοινωνική κινητικότητα μέσω της βελτίωσης της επαγγελματικής κατάστασης των παιδιών των μεταναστών. Το στοίχημα της κοινωνικής καταξίωσης και της επιτυχίας των μεταναστών με οικογένεια μετατίθεται στη δεύτερη γενιά μεταναστών που αυτή τη στιγμή εκπαιδεύεται και εντάσσεται στην αγορά εργασίας.

Συμπέρασμα

Σε μία περίοδο όπου αναζωπυρώνεται η συζήτηση για τον έλεγχο και την αναχαίτιση των «παράνομων» μεταναστευτικών ροών, εντείνονται οι ανησυχίες του γηγενούς πληθυσμού για τη σχέση της οικονομικής κρίσης και της μετανάστευσης, στο πλαίσιο της Ε.Ε. προβάλλεται όλο και περισσότερο η ανάγκη σχεδιασμού πολιτικών, οι οποίες θα παρέχουν τη δυνατότητα νόμιμης εισόδου και απασχόλησης στις χώρες υποδοχής (προσωρινή/εποχική μετανάστευση). Ειδικότερα, σε μία περίοδο οικονομικής ύφεσης ο σχεδιασμός πολιτικών για την απασχόληση των μεταναστών στις τοπικές αγορές εργασίας παραμένει το ζητούμενο. Ωστόσο, θα πρέπει να συνυπολογιστούν δύο βασικοί παράγοντες. Καταρχήν, η μονοδιάστατη θεώρηση της μετανάστευσης υπό το πρίσμα της αγοράς εργασίας και η «ταύτιση του μετανάστη με τον εργάτη»

(Davis 1989) αποδυναμώνει τη διαδικασία ένταξης. Παράλληλα, με δεδομένο ότι η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική έχει σχεδιαστεί με βάση τη διαφοροποίηση των μεταναστευτικών πληθυσμών και ομάδων, δεν έχουν όλες οι μεταναστευτικές κατηγορίες τις ίδιες ευκαιρίες για να ενταχθούν στις ευρωπαϊκές κοινωνίες υποδοχής.

Επιπλέον, η –ρητή ή άρρητη– ιεράρχηση της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής σχετικά με το ποιες ομάδες ή κατηγορίες μεταναστών θεωρούνται «επιθυμητές» και ποιες «ανεπιθύμητες» οδηγεί σε μια διαστρέβλωση του μεταναστευτικού φαινομένου, το οποίο επιδέχεται πολυάριθμες τυπολογήσεις και ερμηνείες από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες των κοινωνιών υποδοχής που συχνά οδηγούν σε αυθαιρεσίες και απλουστεύσεις.

Στην Ελλάδα, όπως και στον υπόλοιπο στον ευρωπαϊκό νότο, οι μετανάστες που στην πλειοψηφία τους εισήλθαν στη χώρα με μη νόμιμο τρόπο έχουν τροφοδοτήσει την «άτυπη» αγορά εργασίας, ενώ ακόμα και όταν επιτυγχάνουν τη νομιμότητα οι θέσεις εργασίας που είναι διαθέσιμες για αυτούς προϋποθέτουν χαμηλή εξειδίκευση, ενώ συνεπάγονται χαμηλές αμοιβές, σημαντικό μόχθο και περιορισμένες ευκαιρίες για βελτίωση της κοινωνικής και επαγγελματικής τους θέσης.

Η δυνατότητα κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας των μεταναστών αποτελεί μια αρκετά σημαντική προϋπόθεση για την ένταξή τους στην κοινωνία υποδοχής, και όπου αυτή επιτυγχάνεται αυτό οφείλεται περισσότερο στις προσπάθειες των ίδιων των μεταναστών, των οικογενειακών στρατηγικών τους, των δικτύων γηγενών που αυτοί έχουν συγκροτήσει, της προσαρμοστικότητας που έχουν επιδείξει και του κοινωνικού κεφαλαίου το οποίο έχουν αναπτύξει στην κοινωνία υποδοχής. Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθεί και η έντονη γεωγραφική κινητικότητα των μεταναστών προκειμένου να εντοπίσουν όσο το δυνατόν καλύτερες ευκαιρίες και συνθήκες απασχόλησης.

Οι ευκαιρίες που απολαμβάνουν οι μετανάστες για κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα στην Ελλάδα είναι αρκετά περιορισμένες λόγω της σημαντικής ετεροαπασχόλησής τους και των περιορισμένων ευκαιριών που είναι διαθέσιμες για ειδικευμένες ή ημι-ειδικευμένες θέσεις εργασίας, στις οποίες ακόμα και όταν υπάρχουν προτιμώνται οι γηγενείς. Οι πολυλειτουργικές τοπικές αγορές εργασίας προσφέρουν περισσότερες ευκαιρίες για την κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα των μεταναστών, ενώ οι αγροτικές τοπικές αγορές εργασίας προσφέρουν περιορισμένες ευκαιρίες όπου οι πα-

λαιότεροι και καλύτερα δικτυωμένοι μετανάστες είναι σε θέση να σημειώσουν περιορισμένη κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα.

Γενικότερα, εκεί όπου υπάρχουν περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης και επαγγελματικής ανέλιξης οξύνονται οι ανταγωνισμοί και παγώνονται οι ιεραρχήσεις στην αγορά εργασίας, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε συγκρούσεις μεταξύ των μεταναστευτικών πληθυσμών αλλά και σε φαινόμενα περιθωριοποίησης των ευκαιριακά απασχολούμενων μεταναστών. Το παράδειγμα της εντατικής αγροτικής αγοράς εργασίας στην Ηλεία είναι χαρακτηριστικό.

Στην τρέχουσα περίοδο κρίσης, οι περισσότεροι ενταγμένοι μετανάστες στην αγορά εργασίας είναι αυτοί που πλήττονται από την οικονομική κρίση, καθώς αυτοί χάνουν πρώτα από όλους τη δουλειά τους. Ειδικότερα, η ανεργία επιδρά αρνητικά περισσότερο στους μετανάστες παρά στο γηγενή πληθυσμό. Η μόνη διέξοδος που μένει για τους μετανάστες είναι η αναζήτηση εργασίας στην «άτυπη» αγορά εργασίας, υποχωρώντας σε θέσεις εργασίας που βρίσκονται χαμηλότερα στην κοινωνική και οικονομική ιεραρχική κλίμακα. Οι «νεοφερμένοι» μετανάστες είναι αυτοί που θίγονται συγκριτικά λιγότερο σε σχέση με τους «παλαιότερους» μετανάστες που έχουν σε μεγάλο βαθμό διεκδικήσει και επιτύχει μεγαλύτερη ασφάλεια στην εργασία. Όμως, όπως και για τον γηγενή μισθωτό πληθυσμό, το επίπεδο ζωή των τελευταίων συμπίπτει όχι μόνο γιατί το κόστος διαβίωσής τους είναι μεγαλύτερο λόγω των οικογενειακών και κοινωνικών τους υποχρεώσεων αλλά και λόγω των μειούμενων αποδοχών τους λόγω της οικονομικής κρίσης. Έτσι για πολλούς από τους πιο ενταγμένους μετανάστες μένουν ως εναλλακτικοί διέξοδος μένει είτε η αναζήτηση εργασίας χαμηλότερα αμειβόμενης και χαμηλότερου κύρους, είτε η μετακίνηση πίσω στη χώρα προέλευσης (με ό,τι και αν σημαίνει αυτό για τον μετανάστη και την οικογένειά του) ή η προώθησή του σε άλλη ευρωπαϊκή χώρα όπου θα αναζητήσει μια νέα αρχή. Η οικονομική κρίση ήρθε να «ακυρώσει» πολλές από τις διαδικασίες ενσωμάτωσης των μεταναστών και να δημιουργήσει αδιέξοδα στους «επιτυχημένους» στη χώρα υποδοχής μετανάστες, σπρώχνοντας παράλληλα στην κοινωνική ισοπέδωση όλους τους μετανάστες που ξαφνικά στοχοποιούνται στην χώρα υποδοχής γιατί είναι άνεργοι ή κάνουν «δουλειές του ποδαριού».

Συμπερασματικά, η κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα των μεταναστών είναι το αποτέλεσμα των πρακτικών και στρατηγικών που έχουν διαμορφώσει οι

ίδιοι οι μετανάστες στην πορεία τους εντός της ελληνικής κοινωνίας υποδοχής σε συνδυασμό με τις ευκαιρίες που προσφέρονται από τις τοπικές αγορές εργασίας. Σε συνθήκες οικονομικής κρίσης πολλές από τις κοινωνικές διεξόδους που υπήρχαν έκλεισαν ερμητικά ενώ σε πολλές περιπτώσεις η ανοδική κοινωνική κινητικότητα των μεταναστών ακυρώθηκε σε αρκετά μεγάλο βαθμό. Για πολλούς από τους «επιτυχημένους» κοινωνικά και επαγγελματικά μετανάστες ήταν ένα πλήγμα η αναγκαστική επιστροφή σε θέσεις εργασίας και επαγγέλματα που χαρακτηρίζουν τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και το περιθωριοποιημένο εργατικό δυναμικό. Παράλληλα, η εξίσωσή τους με τους «νεοφερμένους» μετανάστες αποτέλεσε ένα κοινωνικό στίγμα τη στιγμή που οι ίδιοι θεώρησαν ότι άφησαν πίσω τους ένα παρελθόν που τους θύμιζε την προέλευσή τους. Άλλωστε όσο ευχάριστη είναι η ανοδική κοινωνική κινητικότητα άλλο τόσο και περισσότερο επώδυνη είναι η αντιστροφή της, η οποία παίρνει τη μορφή κοινωνικής καθόδου και περιθωριοποίησης των μεσαίων και μικρομεσαίων στρωμάτων των μεταναστών.

Το στοιχείο της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας μεταφέρεται σταδιακά στην επόμενη γενιά μεταναστών. Τα παιδιά των μεταναστών που διαμένουν στις τοπικές αγορές εργασίας, αν και εμφανίζουν καλύτερες προοπτικές ένταξης στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής, προσθέτουν μία επιπλέον διάσταση στη συζήτηση, καθώς καλούνται να αντιμετωπίσουν τις όποιες διακρίσεις σε βάρος τους και να αγωνιστούν για την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού που πιθανότατα ορθώνεται από συγκροτημένες ομάδες γηγενών στην κοινωνία υποδοχής.

Σημειώσεις

3. Η νέα θεωρία της τμηματοποίησης της αγοράς εργασίας υποστηρίζει ότι η υπηκοότητα και η ύπαρξη θέσεων εργασίας προσωρινής απασχόλησης διαδραματίζουν μεγαλύτερο ρόλο στην κατανομή των μεταναστών στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας από ό,τι η φυλή ή το φύλο (Hudson 2007).

4. Η κατηγοριοποίηση των ομάδων ατομικών επαγγελματιών σε επαγγέλματα υψηλού, μέσου και χαμηλού κύρους έχει γίνει ως ακολούθως: α) τα «μέλη βουλευομένων σωμάτων», τα «πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά επαγγέλματα» και οι «τεχνολόγοι-τεχνικοί βοηθοί» εντάσσονται στα επαγγέλματα υψηλού κύρους, β) οι «υπάλληλοι γραφείου» και οι «απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών» κατατάσσονται στα επαγγέλματα μεσαίου κύρους, γ) οι «ειδικευμένοι γεωργοί» στα επαγγέλματα χαμηλού κύρους, και δ) οι «τεχνίτες και χειριστές μεταφορικών μέσων», όσοι «δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς επάγγελμα» και όσοι «δεν δήλωσαν επάγγελμα» κατατάσσονται στην κατηγορία ανειδίκευτοι.

5. Η ανάπτυξη του αγροτικού τομέα στην περιοχή της Ηλείας αφορά την καλλιέργεια της φράουλας στην οποία απασχολείται η πλειοψηφία των ερωτώμενων μεταναστών. Η εντατική καλλιέργεια της φράουλας στηρίχθηκε στη διαθεσιμότητα της εργασίας των μεταναστών, γεγονός που οδήγησε στην επέκτασή της και στην αύξηση των εξαγωγικών επιδόσεων της περιοχής.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνικές

Βαΐου, Ν. και Παπαδόπουλος, Α.Γ. (2007), «Μετανάστευση και Αστικός Χώρος: Επίπεδα και Πρακτικές Ένταξης», *Γεωγραφίες* 13: 11-19.

ΕΛΣΤΑΤ (2001), *Απογραφή Πληθυσμού 2001*.

ΕΛΣΤΑΤ (2011), *Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ετών 2006-2009* (διαθέσιμα στοιχεία μέσω της ιστοσελίδας <http://www.statistics.gr>).

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2009), *Δικαιοσύνη, Ελευθερία και Ασφάλεια στην Ευρώπη μετά το 2005: Αξιολόγηση του Προγράμματος της Χάγης και Σχέδιο Δράσης*, Βρυξέλλες: COM(2009) 263 τελικό.

Λιανός, Θ.Π., Κανελλόπουλος, Κ., Γρέγου, Μ., Γκέμι, Ε. και Παπακωνσταντίνου, Π. (2008), *Εκτίμηση του Όγκου των Αλλοδαπών που Διαμένουν Παράνομα στην Ελλάδα*: Αθήνα: Ι.ΜΕ.ΠΟ.

Παπαδόπουλος, Α.Γ. (2010), «Η διαχείριση των μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη απέναντι στην απασχόληση και ένταξη των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες», στο Α.Χ. Τάκης (επιμ), *Μετανάστευση, Ετερότητα και Θεσμοί Υποδοχής στην Ελλάδα: Το Στοιχείο της Κοινωνικής Ένταξης*, Αθήνα: Σάκκουλας: 81-107.

Τριανταφυλλίδου, Α. και Μαρούκης, Θ. (2010) (επιμ), *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα*, Αθήνα: Κριτική.

Υπουργείο Εσωτερικών (2008), *Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

Υπουργείο Εσωτερικών (2010), *Άδειες Παραμονής υπηκόων τρίτων χωρών*, Μάρτιος 2010.

Ξενόγλωσσες

Agramunt, P. (2010), «The impact of the global economic crisis on migration in Europe», Council of Europe, Parliamentary Assembly, Doc. 12200 (διαθέσιμο από την ιστοσελίδα: <http://assembly.coe.int/>).

Baldwin-Edwards, M. (2008), «Towards a Theory of Illegal Immigration: Historical and Structural Components», *Third World Quarterly* 29(7): 1449-1459.

Bauder, H. (2001), «Culture in the labour market: Segmentation theory and perspectives of place», *Progress in Human Geography* 25(1): 37-52.

Borjas, G.J. (2006), «The Impact of Immigration and the Labour Market», Prepared for the Conference on Labor and Capital Flows in Europe Following Enlargement (διαθέσιμο από την ιστοσελίδα <http://www.jvi.org/index.php?id=4447>).

Commission of the European Communities (CEC) (2005), *Green Paper on an EU approach to managing economic migration*, COM(2004) 811 final.

Commission of the European Communities (CEC) (2006), *The Global Approach to Migration one year on: Towards a Comprehensive European Migration Policy*, COM (2006) 735 final.

- Commission of the European Communities (CEC) (2007), *On circular migration and mobility partnerships between the European Union and third countries*, COM(2007) 248 final.
- Davis K. (1989), «Social Science Approaches to International Migration», στο M.S. Teitelbaum και J.M. Winter (επιμ.), *Population and Resources in Western Intellectual Traditions*, Νέα Υόρκη: American Association for the Advancement of Science: 245-261.
- Dayton-Johnson, J., Katseli, L.T., Maniatis, G., Münz, R. και Papademetriou, D. (2007), *Gaining from Migration: Towards a New Mobility System*, Παρίσι: OECD.
- Düvell, F. (2008), «Clandestine Immigration in Europe», *Social Science Information* 47(4): 479-497.
- Fargues, P. (2008), «Circular Migration: Is it relevant for the South and East Mediterranean», *CARIM Analytic and Synthetic Notes 2008/40*, Robert Schuman Centre for Advanced Studies.
- Favell, A. και Recchi, E. (2010), «Social Mobility and Spatial Mobility», στο A. Favell και V. Guiraudon (επιμ.), *Sociology of the European Union*, Basingstoke, Palgrave Macmillan: 50-75.
- Global Commission on International Migration (GCIM) (2005), *Migration in an interconnected world: New directions for action*, Report of the GCIM.
- Gordon, I. (1995), Migration in a segmented labour market, *Transactions of the Institute of British Geographers* 20: 139-155.
- Hoggart, K. και Mendoza, C. (1999), «African Immigrant Workers in Spanish Agriculture», *Sociologia Ruralis* 37(4): 538-562.
- Hollifield, J.F. (2004), «The Emerging Migration State», *International Migration Review* 38(3): 885-912.
- Hudson, K. (2007), «The new labor market segmentation: Labor market dualism in the new economy», *Social Science Research* 36: 286-312.
- Jandl, M. (2007), «Irregular Migration, Human Smuggling, and the Eastern Enlargement of the European Union», *International Migration Review* 41(2): 291-315.
- Jennissen, R. (2007), «Causality Chains in the International Migration Systems Approach», *Population Research and Policy Review* 26: 411-436.
- Kasimis, C. και Papadopoulos, A.G. (2005), «The Multifunctional Role of Migrants in Greek Countryside: Implications for Rural Economy and Society», *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31(1): 99-127.
- Kasimis, C. και Papadopoulos, A.G. (2008), *Qualitative Empirical Study of Migrants' Impact on Receiving Local Economies in Greek Regions*, Final Report, HuReDePIS, INTERREG IIIB, Agricultural University of Athens.
- King, R. (2000), «Southern Europe in the Changing Global Map of Migration», στο R. King, G. Lazaridis και Ch. Tsardanidis (επιμ.), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, Λονδίνο: MacMillan Press.
- Kofman, E. (2007), «The Knowledge Economy, Gender and Stratified Migrations», *Studies in Social Justice* 1(2): 122-135.
- Kosic, A., Kruglanski, A.W., Pierro, A. και Mannetti, L. (2004), «The Social Cognition of Immigrants' Acculturation: Effects of the Need for Closure and the Reference Group at Entry», *Journal of Personality and Social Psychology* 86(6): 796-813.
- Lianos, T.P. (2007), «Brain Drain and Brain Loss: Immigrants to Greece», *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33(1): 129-140.
- Lipset, S.M. και Bendix, R. (1959), *Social Mobility in Industrial Society*, Μπέρκλεϊ: University of California Press.
- Maroukis, Th. (2012), «Update report Greece: The number of irregular migrants in Greece at the end of 2010 and 2011», Database on Irregular Migration, Update report <http://irregular-migration.net/>.
- Massey, D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., και Taylor, J.E. (1993), «Theories of International Migration: A Review and Appraisal», *Population and Development Review* 19(3): 431-466.
- Mingione, E. (1995), «New Aspects of Marginality in Europe», στο C. Hadjimichalis και D. Sadler (επιμ.), *Europe at the Margins: New Mosaics of Inequality*, Chichester, J. Wiley: 15-32.
- Moraes, C. (2003), «The Politics of European Union Migration Policy», *The Political Quarterly* 74: 116-131.
- Newland, K. (2009), *Circular Migration and Human Development*, Research Paper 42, UNDP, Human Development Reports.
- OECD (2008) *A Profile of Immigrant Populations: Data from OECD Countries*, Παρίσι: OECD.
- Papadopoulos, A.G. (2009), «“Begin from the bottom to move on”: Social Mobility of Immigrant Labour in Rural Greece», *Méditerranée, revue géographique des pays méditerranéens* 113(3/4): 25-39.
- Papadopoulos, A.G. (2011), «Transnational Immigration in rural Greece: Analysing the Different Mobilities of Albanian Immigrants», στο C. Hedberg και R.M. do Carmo (επιμ.), *Translocal Ruralism: Mobility and Connectivity in European Rural Spaces*, Dordrecht, Springer: 163-183.
- Piore, M.J. (1979), *Birds of Passage*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Piore, M.J. (1986), «The Shifting Grounds for Immigration», *The Annals of the American Political and Social Science* 485(1): 23-33.
- Pugliese, E. (1995), «New International Migrations and the 'European Fortress'», στο C. Hadjimichalis και D. Sadler (επιμ.), *Europe at the Margins: New Mosaics of Inequality*, Chichester, J. Wiley: 51-68.
- Reich, M., Gordon, D.M. και Edwards, R.C. (1973), «Dual Labour Markets: A Labour Market Segmentation», *American Economic Review* 63(2): 359-365.
- Reyneri, E. (2004), «Immigrants in a Segmented and often Undeclared Labour Market», *Journal of Modern Italian Studies* 9(1): 71-93.
- Savage, M. (1988), «The missing link? The relationship between spatial mobility and social mobility», *The British Journal of Sociology* 39(4): 554-577.
- Solé, C. (2004), «Immigration policies in Southern Europe», *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30(6): 1209-1221.
- Somerville, W. και Sumption, M. (2009), *Immigration and the Labour Market: Theory, Evidence and Policy*, Migration Policy Institute.
- Vertovec, S. (2007), «Circular Migration: The way forward in global policy?», *Working Paper 4*, International Migration Institute, Oxford (διαθέσιμο από την ιστοσελίδα <http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/imi-working-papers/wp4-circular-migration-policy.pdf>).